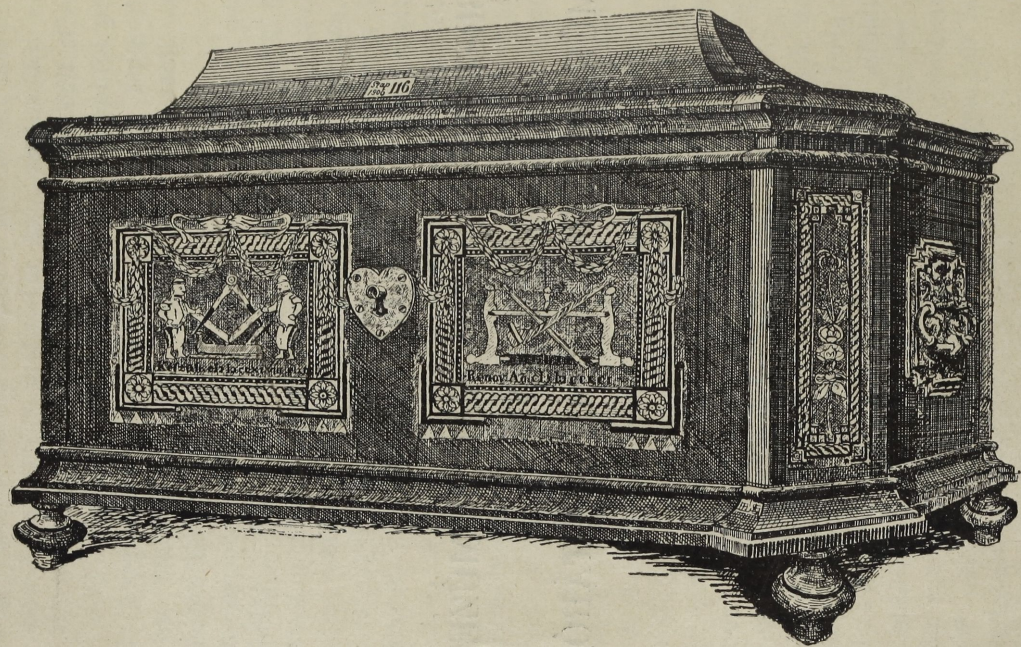

JELENTÉS

DEBRECZEN SZ. KIR. VÁROS MÚZEUMA
1911. ÉVI
MŰKÖDÉSÉRŐL ÉS ÁLLAPOTÁRÓL.

A DEBRECZENI ASZTALOSOK CZEHLÁDÁJA.

Rajzolta ; Zoltai Lajos.

Tekintetes Törvényhatósági Bizottság !

Méltóságos Főfelügyelőség !

Tisztünkhöz híven beszámolunk Debreczen sz. kir. város Múzeuma 1911. évi munkásságáról, e munkásság eredményéről. S amidőn sáfarkodásunkról számot adunk, kedves kötelességünknek tartjuk, hogy hálásan megköszönjük a Múzeumok és könyvtárak országos Főfelügyelőségének, Debreczen sz. kir. város Törvényhatóságának, Tanácsának, Közönségének intézményünk irányában az elmúlt esztendőben is tanúsított jóakarátát, amely lehetővé tette, hogy e Múzeum a fejlődés útján tovább haladhasson.

Személyi ügyek.

Múzeumi Bizottságunkat két érdemes tagjától fosztotta meg a halál az elmúlt esztendőben. Hamar egymásután hunyt el *dr. Öreg János* kollégiumi akadémiai tanár és *Kozma László* orsz. tanítói árvaházi igazgató, az új szervezet óta mindketten tagjai a múzeumi bizottságnak. *Dr. Öreg János* kiváltképen irodalmi működésével tette magát érdemessé a magyar Archaeologia művelői előtt. Ő fordította ugyanis le magyar nyelvre *dr. Schuchardt K.*-nak „Schlieman ásátásai“ és *Lubbock* : „A történelem előtt idők“ című művét.

Emléköket és érdemeiket kegyelettel örökítettük meg jegyzőkönyvünkben. Az ily módon megüresedett helyekre a városi Tanács december 4-én tartott ülésében a múzeumi bizottság előterjesztése alapján a törvényhatósági bizottság tagjai közül *Komlóssy Dezső* nyug. kir. táblai bírót, érdeklődőszakértők közül pedig *dr. Szabó Márton* református főgimnáziumi tanárt választotta meg. — Még elébb, ápril 7-én, betöltötte a városi közgyűlés az 1910-ben elhunyt id. *Komlóssy*

Arthur és a városból elköltözött dr. Jászai Rezső helyét. Utódaikul a törvényhatósági bizottság tagjai közül *Uhlarik Béla* máv. főfelügyelő, üzletvezetőt és *Csurka István* iparostanonciskolai igazgatót választván meg, kiket szintén a múzeumi bizottság ajánlott e nobile officiumra.

A Múzeum közvetlen személyzetében is történt változás. A múzeum-igazgató által kifejtett okoknál fogva s a bizottság javaslatára a városi Tanács december 4-én tartott ülésében tiszteletbeli múzeumőrre választotta *dr. Ecsedi István* debreczeni tit, a kollegiumi tanítóképezdén helyettes tanárt, és a Múzeum szervezeti szabályzatában körvonalozott felelősség mellett megbízta a néprajzi tár kezelésével, fejlesztésével. Részére a városi múzeumi segélyből 400 korona tiszteletdíjat állapított meg. *Ecsedi Istvánt*, aki tisztét Múzeumunknál 1912. év elején foglalta el, erre nem csupán tanári oklevele minősíti, hanem az ethnographia, geologia, műveltségtörténelem és földrajz terén eddig is végzett kutatásai, s idevonatkozólag megjelent értekezései ajánlják igen melegen.

Széki Ákos, aki az elmúlt évben irodai munkáknál volt segítségére a múzeumi örnek, magán körülményeinél fogva november elején felmondott.

A Múzeum igazgatása.

A Múzeumi Bizottság a hatáskörébe tartozó ügyek intézése végett az elmúlt évben három ülést tartott, ú. m. : február 21-én, június 2-án és november 20-án. Az üléseken mindig dr. Könyves Tóth Mihály közművelődésügyi tanácsnok elnökölt.

Februári ülésében tárgyalta a Bizottság az 1910. évi jelentést, ugyanezen évről járó állami segély elszámolását ; az 1911. évi munkarendet, költségvetést és újabb állami segély kérését.

Évi jelentésünket, a Debreczen körül megásott halmok leírásával együtt, a városi tanács, miután azt a városi közgyűlésen is bemutatta, 500 példányban kinyomatni rendelte. A rendelkezésünkre bocsátott, néhány képpel is díszített példányokat a törvényhatósági bizottság tagjai, helybeli és más rokon célú intézetek, érdeklődők és szakértők között a szokott módon szétosztottuk. A Főfelügyelőség 281. sz. leiratával ezen jelentést „teljes megelégedéssel és elismeréssel vette ugyan tudó-

másul ; de ugyanakkor kifogásolta azt, hogy Múzeumunk gyűjtő-körébe nem tartozó vidékekről is vásárolt tárgyakat“. A Múzeumi Bizottság novemberi üléséből a városi Tanács útján tett felterjesztésében felsőbb jóváhagyást nyert szervezeti szabályzatunkra támaszkodva igazolta a kifogásolt eljárás korrektségét s egyúttal kérelmezte a Főfelügyelőségtől, hogy jövőbeli félreértések kikerülése végett szabatosabban állapítsa meg régiség-tárunk gyűjtőterületének demarcationalis vonalait, amelyek az idézett szabályrendelet értelmében kétségtelenül kívül esnek Debreczen és Hajdú vármegye határán. E felterjesztésre jelentésünk írásakor még válasz nem érkezett.

Munkarendünkben a hortobágyi őshalmok, az andaházapusztai újonnan felfedezett urnatemető, az egyeki őstelepek tovább ásását s egy-két elpusztult templomhely feltárását ; továbbá a környéken néprajzi gyűjtést, s Hajdúhadházzról egy udvar-típus mintájának elkészítését vettük tervbe. A munkarendet a városi tanács már február 27-ikén jóváhagyta ; a város birtokában lévő területeken a kutatást megengedte s a városi külső tisztviselőket a múzeumőr támogatására útasította. A Főfelügyelőség június 8-án 253. sz. leiratával erősítette meg munkarendünket. Ehez alkalmazkodó eljárásunkról jelentésünk más részében fogunk beszámolni.

A munkarenddel szoros kapcsolatban álló *költségelőirányzat* szerkesztésénél a rendes városi segély, nemkülönben a Főfelügyelőségtől kért állami segély mértékéhez alkalmazkodtunk. Ennek következtében Löfkovits Arthur évi adományát is számításba véve, saját erőforrásainknál Múzeumunk 1911. évi összes bevételeit és kiadásait egyformán 10,370.—, az állami segélyalapnál pedig, az előző évi maradványokra is nézve, 4578·04 koronával irányoztuk elő. Állami segélyül ugyanis 3000 koronát kértünk. Valósággal pedig a Főfelügyelőség 900—1911. sz. leirata értelmében a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszterium részünkre a könyvtári javadalomból 300, a régiség-tárihól 1500, a néprajziból 800, összesen 2600 koronát utalványozott. Ezen összegből korábbi megállapodás, illetőleg szabályrendeletünk alapján a 16,441—1911. sz. tanácsi határozat 800 koronát a múzeumőr fizetése pótlására a házipénztárba utalványozott át, 450 koronát pedig a „gyűjtemények vásárlására szolgáló tartalékalaphoz“ csatolt.

A városi Tanácstól kapott felhatalmazás alapján a múzeumi Bizottság múlt évi április 1-jével életbeléptette az új ügyviteli szabályzatot. Azóta az ebben kötelezővé tett ügykezelési nyomtatványokat és leltározó könyveket használjuk. Minthogy az 1906. év elejétől fogva olyan szaporodási naplót vezettünk, amely múzeumunk gyarapodását darabonként körülményesen leírja, sőt számos darabnál a naplóban rajzzal is feltünteti s minthogy az azóta elért szaporodás minden darabja ezen napló szerint van számokkal ellátva: az előirt leltározást tehát az alapvető gyűjteménynél kezdtük meg; továbbá az ideiglenes leltári könyvből az újba átvettük a bútorokat, felszerelési, kezelési tárgyakat, eszközöket, szerszámokat s az 1907 óta gyűlt fényképek negatív lemezeit. Az alapvető gyűjteményből eddig, a meghatározások nehézségeinél fogva csupán a Pataki-réle s a Nagybánya környékéről való kő-, bronz-, kelta- és római kori régiségeket leltározhattuk; számszerint 552 őskori, 53 római- és 27 vas- és újabbkori darabot.

A városi számvevőség felhívása következtében számszerűleg is értékelnünk kellett múzeumunk 1910. évi gyarapodását, amely úgy számra, mint minőségre nézve rendkívül magas fokú volt. Az éppen akkor Debreczenben tartózkodó dr. Hüttl Dezső műépítész, múzeumi orsz. felügyelő úr segítségével az 1910. évi gyarapodás pénzben is kifejezhető értékét 14 ezer koronára becsültük. Ez által gyűjteménytáraink értéke 1910 végén 94,443 koronára emelkedett; a tűzkár és betörés ellen való biztosítás alapját ezen összeg alkotja.

A múzeumi Bizottság novemberi ülése ünnepélyes színezetűvé vált azáltal, hogy Domahidy Elemér úr, Debreczen sz. kir. város és Hajdú vármegye főispánja ezen az ülésen adta át Löfkovits Arthur múzeum-igazgatónak a Ferencz József-rend lovagkeresztjét, amellyel Királyunk Ő Felsege a közélet terén szerzett érdemei elismeréséül kitüntette.

A közművelődési ház ügye.

A kulturpalota és múzeum építésének ügye az 1910. évi nagyon biztató jelenségek után ismét kátyuba jutott, a telekszerzés nehézségeinek kátyujába. Talán ez a baj okozza, hogy

a városi tanács nem sietett a palota terveinek és költségvetésének elkészíttetésével sem.

Az idevonatkozólag tett intézkedések a következők :

A nagyméltóságú Belügyminiszter úr 46,358/III—1911. sz. leiratával jóváhagyta a közművelődési ház céljaira felajánlott telkekre, utcanyitásra és építési költségre vonatkozó 224/9891—1910. bkgy. sz. határozatot s ezzel elútasította a hatvan-utcai 15. sz. ház megvétele ellen beadott felebhezést. A városi tanács tehát május 22-én 7713—911. sz. határozatával e miniszteri leiratot kiadta nyilatkozattevés végett a felebhező háztulajdonos megbízott ügyvédjének. Minthogy barátságos megegyezésre nem volt kilátás, a városi tanács november 24-én 20,196—911. sz. alatt a kisajátítási eljárás megindítását elrendelte.

Állami segéllyel törlesztendő 300 ezer koronás kölcsönre a pénzüzetek által benyújtott ajánlatok közül a nm. vallás- és közoktatásügyi miniszter úr a Debreczeni Hitelbankét fogadta el. Ennek következtében a Tanács december 30-án 22,769—911. sz. határozatával, a kölcsönkötvény-tervezetet felülvizsgálás végett a miniszteriumhoz felküldötte. A múzeumi Bizottság már ennek előtte felhívta volt a városi Tanács figyelmét arra a veszélyre, amely az állami annuitás-segély késedelmes felhasználása esetében a várost könnyen érheti.

A Főfelügyelőség által a múzeum építésére régebben ki- eszközölt 100 ezer korona államsegélynek hatodik részletét a nm. közoktatásügyi miniszter úr 99,065—1911. sz. leiratával kiutaltványozta. Ezen alap 1911 végén kamataival együtt, az Általános takarékpénztár 1671. sz. könyvén 68,003·88 koronára növekedett.

A Múzeum építési alapját szaporítják a hatvan-utcai 23. sz. ház bérbeadott lakosztályából befolyó jövedelmek is. Ezek a múlt év végén a Közgazdasági bank 6291. sz. betét könyvecskéjén 7046·53 koronát tettek.

A kulturpalota építési alapja új adománnyal fog gyarapodni, mihelyt az építkezést megkezdik. Ugyanis Löfkovits Arthur múzeum-igazgató Ferencz József-renddel való kitüntetése alkalmából a közművelődési palota nagyterme díszítésére ötezer koronát ajánlott fel, amelyet az alapkövetételekor fizet be. Ezt a városi közgyűlés (365/13,020—1911. bkgy. sz. határozattal) köszönettel és elismeréssel vette tudomásul.

A múzeumi tisztviselők, általában a Múzeum tevékenysége.

Éber gondot fordítottunk arra, hogy Múzeumunk fejlődését, gyarapodását minél inkább előmozdítsuk. E célra minden kínálkozó alkalmat igyekeztünk megragadni és javunkra fordítani. A Múzeum legkisebb érdekének is hűséges őrei voltunk. Másfelől pedig a rendelkezésünkre álló szerény anyagi és szellemi eszközökkel örömet mentünk segítségre hozzánk forduló közművelődési és tudományos törekvéseknek.

Nem hallgathatjuk el, hogy intézetünk gyarapítására irányuló igyekezetünk néha nem várt nagy nehézségekkel találkozott, nem csupán magán egyéneknél, hanem közhivatalok és hatóságoknál is. Most közönyt, nemtörődömséget, tájékozatlanságot, máskor ellenkező érdekeket kell leküzdenünk. Bizony nem mindig tudunk ezekkel megbirkózni. A véletlen is egyformán hoz jószerencsét és balsikert. De lássunk néhány konkrét esetet.

A városunkban nagyon neki lendült építkező kedv, számos monumentális építkezés szükségessé tette, hogy az építetőköt és építési vállalkozókat írásban vagy szóval megkérjük a bontásoknál és a földmunkánál esetleg előkerülő régiségeknek múzeumunkhoz való beadására. Hogy ez a kérés, a személyes utánajárás sem felesleges még városi építkezéseknél is, ahol pedig szerződés kötelezi erre a vállalkozókat, csattanósan igazolja az általános csatornázásnál előfordult eset.

Roppant földtömegeket mozdítottak el helyéről a város egész belső területén. Elképzelhetetlen volt előttünk, hogy ennyi föld mozgósításánál, évszázadok óta állandó lakóhelyül szolgáló területen, melynek ú. n. kulturrétege néhol 5—6 méter mélységig terjed, nagy számmal ne jönnének felszínre különböző régi szerszámok, házi eszközök, fegyver-régiségek, mint például Temesvárott, ahol a belváros csatornázásából pár ezer darabbal szaporodott az ottani múzeum.

Még ha nem is hasonlíthatjuk össze e tekintetben Debreczent a hajdan megerősített, sokszor ostromolt Temesvárral, mégis keserűen csalódva vettük észre, hogy a debreczeni csatornázás 1910. évi munkálataiból a vállalat semmit sem szolgáltatott be. Kénytelenek voltunk tehát a múlt év elején kötelezettségére hivatalosan figyelmeztetni; sőt nagyobb hatás kedvé-

ért, az anyagilag is értékes leletekért a munkásoknak illendő jutalmakat ígértünk. Az eredmény ugyan így is alatta maradt várakozásunknak, de némi utánajárás mellett sikerült körülbelül 160 darab, leginkább vasból való különböző szerszámot, eszközt, továbbá érmeket régiség- és néprajzi tárunk számára megmenteni. Egy igen becsesnek látszó csapó-utcai lelet, egy őskori bronzkés azonban rendőri nyomozás után sem került elő. Alig mutatkozott valami eredménye a házi csatornákat építető közönséghez intézett felhívásunknak is, ami valóban elszomorító jele a múzeumunkkal szemben sokak részéről tanúsított közönynek.

Fáradoztunk, utaztunk, személyesen és levelezéssel tárgyaltunk, a Főfelügyelőséget is bele vonva, egy több száz darabból álló, számos görög, római érmet magába foglaló éremgyűjtemény megvásárlása érdekében. E gyűjtemény Debreczen vidékén keletkezett. Azonban a tulajdonosok túlkövetelése miatt a vásár nem sikerült.

Bár nagy áldozatra voltunk készek, mégis kisiklott a kezünkől egy igen ritka szép arany-, ezüst lelet, amelyet Debreczenhez közel, a Kálló partján fekvő egyik faluban találtak. A lelet a régibb középkor elejéről származik.

Szerettük volna, tőlünk telhető anyagi áldozattal is megmenteni a régi Debreczennek magában álló becses iparművészeti emlékét : a református kistemplom négy métermázsa súlyú harangját, amelyet a rajta lévő felírás szerint a város lakosainak közadakozásából szép pártával s a város címerével ékesítve, 1729-ben Pesten öntöttek. A kistemplommal csaknem egyidős harang a múlt évben megrepedt, hasznavehetetlenné vált s az egyház gazdasági tanácsa olyan sietve öntetett helyette újat — a régít 800 korona értékben becserélvén —, hogy erről Múzeumunk csak akkor értesült, amikor az új harang megérkezett. Szerencsétlenségünkre ez az eset olyan időben történt, amikor a Múzeum igazgatója külföldön tartózkodott. Sőt Múzeumunknak annyi ideje is alig volt, hogy a beöntés végett már elszállításra váró tisztes ereklyét lefényképezhesse. Meggyőződésünk, hogy a református egyház presbyteriuma kellő időben hozzáérkező indokolt előterjesztésre örömet elrendeli a régi harang kegyeletes megőrzését. Hiszen a presbyterium tavaly, más két esetben dicséretes előzékenységgel teljesítette Múzeu-

munk kérését. Az egyház bérpalotája építésével kapcsolatban intézkedett az elbontott kántori lakás utcai homlokzata mellett nőtt öreg *lyceum barbarum* (Pongyola farzár) megóvásáról, amelyet a városi tanács 1909-ben a fenntartandó természeti emlékek közé sorozott; továbbá a bérház földmunkálatainál esetleg találandó leleteket Múzeumunknak ígérte.

A Főfelügyelőség felhívására Múzeumunkra vonatkozólag értekezés számba menő terjedelmes két munkálatot készítettünk és küldöttünk fel. Egyik a debreczeni közművelődési ház építése körül kezdettől fogva mostanáig eddig történt dolgokat tartalmazza levéltári adatok alapján. Másik munkát Heinrich Bulle wüzburgi cég kiadásában dr. Bruno Sauer kieli tanár szerkesztése mellett megjelenendő „Handbuch der Archeologie“ című nagyszabású irodalmi vállalat számára állítottuk össze. A hozzánk küldött kérdőíveken oly módon adtuk meg a leleteket, hogy azok nemcsak saját Múzeumunk keletkezésére, anyagára nézve nyújtanak körülményes felvilágosítást, hanem az összes debreczeni és hajdúvármegyei kő-, bronz-, vas- és régibb középkori lelőhelyek, leletek felől is tájékoztatnak, a reájuk vonatkozó irodalommal együtt.

Másfelől is többen fordultak évközben felvilágosításért, szakvéleményért, adatokért Múzeumunkhoz. Így: Herman Ottó debreczeni lószerszámok és szekerek mesterszavaiért; a balmazújvárosi előljáróság az ott épült új községházára tett községi címer tárgyában stb.

A közvetlen felügyeletet a Múzeumra s az ellenőrzést a múzeumi alkalmazottakra a *múzeum-igazgató* gyakorolta. Ő kezeli a tanács által múzeumi célokra kezéhez utalványozott előlegeket, amelyekről időnként elszámolt és számvevői felülvizsgálat után mindenkor felmentvényt is kapott. A múzeumi Bizottságnak időszakonként kimerítő jelentést tett a gyarapodásról és tevékenységről. Jelentősebb vásárlásoknál és más szerzéseknél mindig közreműködött. A Főfelügyelőségnél számos ízben személyesen járt el múzeumi ügyekben. Tagja Debreczen sz. kir. város törvényhatósági bizottságának, a Csokonai-kör választmányának és a kereskedelmi és iparkamara beltagja.

A Múzeum őre végezte a szabályrendeletileg reá tartozó kötelességeket. Választmányi tagja és ereklyetár őre a Csokonai-körnek. Szerkesztője a Debreczeni Képes Kalendáriumnak.

Az elmúlt évben következő szakdolgozatai jelentek meg:

1. Jelentés Debreczen sz. kir. város Múzeuma 1910. évi működéséről és állapotáról. — Függelék: Jelentések 1910-ben Debreczen környékén megásott halmokról. Fényképekkel és rajzokkal. 8° 1—48 oldal. Debreczen szab. kir. város könyvnyomda-vállalata.

2. Debreczen ipara és kereskedelme a XVIII. század elejéig. (Levélári kutatások alapján.) Debreczeni Képes Kalendárium 1912. folyamában, — 81—95. lap.¹

3. A Debreczeni Első Takarékpénztár. (Az intézet 65 éves s új palotája telkeinek történetével. U. a. Kalendáriumban. 140—147. l.

4. Debreczen város történelmének nevezetesebb eseményei. Hetedik sorozat. 1826--1847. Debreczeni Független Újság Kalendáriuma. 1912. évf. 65—78. lap.

A gyűjteménytárak leltári könyveibe 2090 darab tárgyat vezetünk be. Számos leletet rekonstruáltunk. A szaporodásról 159 rajz, 99 fénykép felvétel készült. Erélyesen védekeztünk molyosodás és vasrozsda ellen.

Iktatókönyvünk 208 ügyíratot tartalmaz; kézbesítő- és postakönyvünk szerint 501 darabot expediáltunk. Pénztári naplónk 1912. évi sorszámozása 366-ig terjed.

Irodai és leltározási munkáknál november 19-ig Széki Ákos kir. főügyészégi irodatiszt, a kezelés és konzerválásnál Rácz Sándor múzeumi szolgálta volt segítségére a múzeumi őrnek.

A Múzeum gyarapodása.

Az elmúlt évben az ajándékozók és az ajándékozott tárgyak száma kevesebb volt, mint a megelőző esztendőben. Tömeges, avagy kiválóan nagy értékű ajándékozásban is ritkábban részesültünk. Ezt inkább akut jellegű tünetnek tekintjük; melyre könnyen következhetik áldott, bő esztendő.

Egyformán hálás köszönettel jegyezzük fel évkönyvünk lapjaira úgy azokat, akik valósággal nagy belső értékű avagy nagyobb számú tárgyak adományozásával fejlesztették Múzeumunk egyik vagy másik gyűjteménytárát, mint azokat, akik csak szerény ajándékot hozhattak nekünk.

1. Könyv- és kéziratárunknak ajándékoztak:

Bay Ilona (Csaroda), Thaly K. „Az ezredévi orsz. hét emlékoszlop története“ c. művet s a rodostói St.-Benois templom

¹ Szerző ezt előzetesen előadta a debreczeni Szabadiskolában.

belsejéről felvett eredeti fényképeket. Darnay Kálmán (Sümege) múzeuma 1912. évi ingyen naptárát. Debreczeni fémipari szakiskola, évi Értesítőjét. Debreczen város könyvnyomda-vállalata 1911. évi termékeinek 1—1 példányát, 140 drbot. Desewffy Miklós gróf (Vencsellő) Barbár pénzek II. c. füzetet. Délmagyarországi Múzeum (Temesvár) „Tört. és régészeti Értesítő“-t. Erdélyi Múzeum Egylet, Emlékkönyvét. Faragó Ödön (Budapest) „Biedermayer II.“ c. válasziratát. Gohl Ödön dr. (Budapest) három darab szakértekezését. Halász István (Budapest) „Távol Keletről“ c. zeneszerzeményét. Józsa András (Nyíregyháza) „Múzeumunkból“ c. füzetét. Katona Lajos Csokonai Anakreoni dalait s két darab helyi vonatkozású kéziratot. Komlóssy Imre dr. Kulcsár E. „Kossuth élete“ c. művet. Komlóssy Miklós néprajzi tárgyairól felvett fényképeket. Kövér Gyula „A debreczeni Homokkert története“ c. könyvét. Löfkovits Arthur debreczeni régibb orvosi diplomákat, nyomtatványokat s a debreczeni városháza Dagouerotip fényképét. Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége, Értesítőjét és évi jelentését. Orosz Endre (Apahida) vitafüzetet. Orsz. Magyar Iparművészeti Társulat 15 darab szakértekezést. Puky Andor „Felső Vadász“ c. értekezést. Schönherr emlékbizottság (Kolozsvár) „Dr. Schönherr Gyula emlékezete“ c. kiadványát. Siklóssy László (Budapest) debreczeni joghallgatók báli meghívóját 1843-ból. Thaly hagyatékából 47 darab különböző kézirat, régi versek, legnagyobb részben eredetiek a XVIII. század elejéről. Téglás Gábor (Budapest) külön lenyomatban megjelent történelmi és archaeologiai dolgozatait 20 darab és Hunyad vármegye őskorát, részben csereképen. Dr. Tóth Mihály, dr. Szalay J. „Szegedi amatőrök“ c. munkáját. Zoltai Lajos: dr. Boldisár Kálmán, Ercsey Dániel, Hermann Ottó, dr. Karácsony János, Lambrecht K., Orsvay Tivadar, dr. Roska Márton, Tariczky Endre, Thaly Kálmán és Vajna Károly, valamint saját történelmi és archaeologiai kisebb-nagyobb munkáit. Váczi Múzeum, öt darab kiadványát, Varga Antal (B.-Ujváros) debreczeni vonatkozású kéziratokat. Veszprémi Múzeum, évi jelentését.

2. Szépművészeti tárunknak ajándékoztak :

Bakoss Tibor : Kecskeméti földrengés pusztításait ábrázoló 15 tollrajzát, tíz lapon. Löfkovits Arthur férfi arcképeket ábrá-

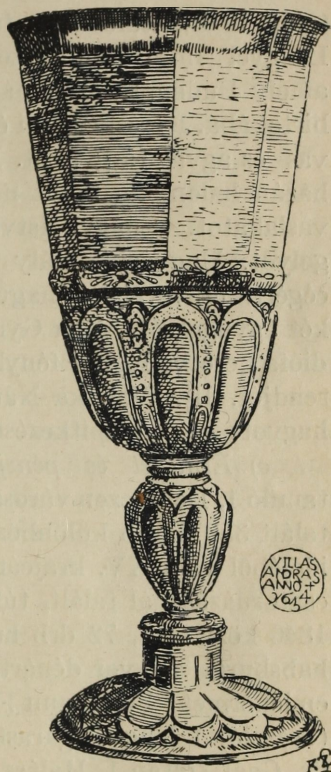
zoló két olajfestményt, Magyar Képzőművészeti Társulat, 50 éves jubiláris emlékplakettjét, bronzból. Márk Endre udv. tanácsos Mácsay Sándor jubileumi bronzplakettjét (Somogyi Sándor műve). Nagy József polgári iskolai tanár a debreczeni iparművészeti kiállítás bronzplakettjét. Zoltai Lajos a lerombolt Dobozi, Stencinger, Margitay, K. Tóth házakról, Adorján vára romjairól és a tiszafüredi Ásotthalomról festett olajképeit s Debreczenre, Múzeumunkra vonatkozó 50 darab eredeti részint színes, részint tollrajzot.

3. *Iparművészeti tárunkat ajánlék tárgyakkal szaporították:* Löfkovits Arthur üvegre festett tájképpel, préselt bőrből Dávidházy Kálmán által csinált nagy díszalbum fedéllel. Özv. Sepsy Dezsőné Balogh Ilona két Biedermayer-komóttal s egy íróasztallal, melyek Balogh Péter püspökéi voltak. Telegdy György 1634-ben készült aranyozott ezüst pohárral, mely debreczeni ötvös-munka. Végh Gyula nyugalmazott rendőrfőkapitány magyar történelmi képcsoportot ábrázoló faragott fapipával.

4. *Régiségtárunknak ajándékoztaik:*

a) Óskori tárgyakat: Füstös Imre (Egyek) három urnát. Ifj. Jóna István andaháza-pusztai 14 drb edénytöredéket. Kiss Gábor (Hajdúhadház) a poroszlói lelethez tartozó köpüs, korongos bronzcsákányt. Karácsony Gizella és Mariska (Földes) Andaházán talált díszes agyagtányért. Noszlopy Gyula (Csokaj) kőbaltát, kővésőt, agyagtárgyakat, 2 bronzkarperecet s egy fibulát. Szabó Elek (Derecske) kőbaltát. (Monostorpályi lelet.)

b) Közép- és újkori és modern kegyeleti tárgyakat: Bay Ilona (Csaroda) Thaly Kálmán mozaikkal díszített vonal-

Debreczeni ötvös műve, 1634-ből.
Telegdy György ajándéka.

zóját. Czigler Joakim 10 cm. átmérőjű csillagalakú sarkantyú tarajt. Debreczeni 48-as honvédegylet 48-iki honvéd öltözetet, szuronnal, bábra felszerelve. Fried és Adorján vállalkozók a város csatornázásánál talált „SAHAGHVM“ feliratú, bronz-kézvédős, sodrott dróttal borított markolatú acéltört, sarkantyúkat, vas lándzsa csúcsokat, ágyúgolyókat s egy leveles indaszerű díszítő csonka bronz tárgyat. Ifj. Jóna István Andaházán talált 5 drb különböző tárgyat. Légszeszgyár régi vaslakatot. Lengyel Imre (Hajdúszoboszló) nyolccsövű díszes pisztolyt, amely Budavára ostrománál zsákmányként került egy honvéd birtokába. Kereskedelmi és iparbank a palotája építé énel lett vas- és agyag tárgyakat. Karácsony Zsigmond (Földes) Andaházán halomban talált malomkövet. Ifj. Rankay György régi vaslakatot. Szilágyi István (Hajdúsámson) Paczon lett vasgolyót. Ungvári Mihály és Riesz Henrikné régi kerékgyártó cégért, csavaralakú nagy faoszlopra erősítve. Vadon Sándor két ágyúgolyót. Végh Gyula az 1871. évi jogászbál rendezőinek díófa keretbe foglalt fényképeit, a hál emlék legyezőjét és táncrendjét. Ifj. Wolafka Nándor a Kossuth-utcai temető rég felhagyott részén építkezéskor sirban lett ezüst gyűrűt.

c) *Érmeket és pénzjegyeket ajándékoztak*: Bőr Kálmán tanuló 1, Debreczen városa a Szikszay—Dobozi ház lebontásánál talált 359 darab különböző veretű, legnagyobbbrészt I. Leopold idejéből való XV. krajcáros ezüst pénzt; ismét Hunyady-utca csatornázásánál talált, túlnyomólag osztrák és magyar, 1757—1846 közt vert, 72 drb huszast; Diószegi Mihály tanuló 2 drb habsburgi magyar dénárt, 1 Szechenyi István-féle s 1 zenedei emlékérmét; Feldmann Ferencné 3 pénzjegyet; Fráter György (Császló) 1 lengyel garast; dr. Gulácsi Sándor (Székelyhíd) 3, dr. Gaál Zoltán 1, Halász Kálmán 1 drb különböző régi pénzt; Löfkovits Arthur Őfelsége debreczeni látogatása (1890) emlékére vert ezüst érmet; Kiss Lajos Köntös-kertben lett Crispina római s II. Rudolf magyar dénárát, 15 drb pénzjegyet; Kónya László 3, Kovács Sándor 12, özv. Kovács Jánosné 1 drb vegyes régi pénzt; ifj. Korb Gusztáv az első köztársaság idejéből 1 tízezer francos és 1 ötven livres assignata-t; Nagy József polgári iskolai tanár debreczeni vonatkozású 3 bronz- és 1 ezüst emlékémet; özv. Sípos Józsefné, Somogyi Sándor, Spitzer Vilmos, Svéd Lajos különféle régi és újabb váltópénzeket;

Székelyhídi János Hunyady Mátyás dénárát ; Széll Kálmán képezdész, Tóth Kálmán tanuló, Vida Imre 1—1 régi pénzt ; Zelenka Sámuel Kossuth Lajos tiszteletére Amerikában vert sárgaréz emlékérmét. (L. h. Szent-Anna-u.)

d) *Néprajzi tárgyakat ajándékoztak* : Bihari Imre kötélverő közönséges, hittyes és nyeregből hajtó ostorokat ; özv. Balogh Istvánné 2 ónmázás kanecót, egyiken „1805“ évszám ; özv. Csóka Imréné ajtókopogtatót vasból ; Csóka János két nagy vászon köcsögöt s egy butykost (lelő hely a református egyház bérpalotája) ; dr. Ecsedi István debreczeni két régi bársony és atlasz selyem főkötőt, 1 kontyfésüt, rézsarkantyúkat, rúdragasztót ; Fried és Adorján vállalkozók a város csatornázásánál talált hárdokat, békóvasakat, evővillákat (két ágúak), fejszéket, fokosokat, fúrókat, fűrészt, gerendelyszeget, horgot, kengyeleket, koka-szegeket, különféle békó, ajtó és lakat kulcsokat, láncokat, lópatkókat, lakatokat, nyársat, ollót, pántokat, puska-pisztoly részeket, saru és csizmapatkókat, tűzfogót, tengelyvégszeget, taglókat, zablákat, vászon kanecókat, vaskarikákat, összesen 71 darabot ; Kiss Gábor (Hadház) ekevasat és egy pár nagy taréjú sarkantyút ; Kereskedelmi és iparbank edényeket, vasarlót ; Löfkovits Arthur szarvasagancsból készült puskapor tartót ; Sárvári Lőrinc földben talált kis veres kanecót ; Simonffy Emil díszes tör yatagant ; ifj. dr. Szilágyi Imre kэшüvelyt bieskával ; Szilágyi Gáborné díszes pártát, tüvel ; Tóth István építész és társa régi vassarkantyút ; özv. Ungváry Mihályné állítható árkoló és tagoló régi gyalúkat ; Zelenka Sámuel csatornázásánál tömegben talált régi veres pipákból 2 darabot s lópatkót ; Weiszhaus Samu porcellán tányért.

Letétül kaptuk :

1. A könyvtár részére a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól állami letétül a következő könyveket : Malonyai D. : A magyar nép művészete III. kötet. Walter Crane : Vonal és forma. Dr. Nyári : Brocki Károly festőművész. Kos Károly : Régi Kalotaszeg. Báró Nyáry A. : A bécsi udvar a XVIII. sz. végén. Dr. Takács Zoltán : A pápai református főiskola báró Baldácsy Antal-féle metszet gyűjteményeinek katalógusa. Takács Zoltán : Die Neuer werbungen des Muzeums für bildende Kunst in Budapest.

2. A szépművészeti tár részére ugyanoan Telcs E. „Boszorkány“ c. bronzplakettjét.

3. A régiségtár részére : Derecske képviselőtestülete empire izlésű nagy nehéz vasládát, amelyet 1849-ben a debreczeni csatából menekülő honvéd sereg hagyott Derecskén, s 1810-ben készült bírói székét.

4. A néprajzi tár részére : hajdúszoboszlói egyik juhtartó gazdaság 1808-ban készült két nagy díszes boros korsóját.

*

Régészeti ásatásainkról a Főfelügyelőség számára térképekkel, rajzokkal és fényképekkel felszerelt külön részletes jelentésben számolunk el. E helyen tehát röviden foglaljuk össze 1911. évi ásatásaink eredményét.

1. *A hortobágyi III. sz. Pipáshalmot* és a *Méhesalmot* május 15., 16., 17. napján megásattuk. Amabban lakóhely omladékai közé temetett kinyújtózott csontvázat, részben összeállítható kőkori típusú edénytöredékeket és őrlőkövet találtunk. A Méheshalomban nem volt semmi, csak felső rétegében egy újabbkorinak látszó szegény csontváz. A III. és IV. számú Pipás között feltáráásra érdemes őstelep mutatkozik.

2. *A hortobágyi porosháti két halomcsoport* apró halmainak nagyobb részét május 18., 19., 20-án és október 2., 3., 4., 5., 6-ik napjain megásattuk. Mindenik halomcska sírhalomnak bizonyult. A sírokat azonban egytől-egyig kifosztva és feldúlva találtuk. Egyikben-másikban mégis maradtak olyan tárgyak, amelyek segítségével e temetkezés korát a Kr. u. III—IV. századra tehetjük s magát a temetkezést germán törzsnek tulajdoníthatjuk. Legtanulságosabb a II. halomcsoport 10. számú halma, melyben kétélű kard, kengyel, köpüs lándzsa töredékei s egy csikó zabra társaságában bronzcsengőt, T alakú íves hátú fibulát s egy tölcser idomú vas pajzs köldököt találtunk. Ezzel egyidőben megállapítottuk, hogy a *hortobágyi csárdával* szemben, a *folyó partján* terjedelmes *őstelep* maradványai rejtőzködnek.

3. *Andaháza* pusztán, Karácsony Zsigmond és Jóna István birtokán bronzkori égetett és égetetlen temetkezés emlékei kerültek elő az ott, augusztus 24—25—26-ik napján tartott ásatásunkból.

4. Debreczen határában levő puszta-templomhelyek közül tavaly a *monostori templomdombot* ásattuk meg s ott tekintélyes nagyságú románkori templom köríves záródású alapfalait tártuk fel. A templom belsejében felnyitott sírok, egy-kettő kivételével teljesen összeroncsolva voltak. A Monostorra vonatkozólag egyidejűleg tett oklevél-kutatásainkból kiderült, hogy annak a területnek, amelyet már századok óta Monostornak neveznek, a XIV. században Mihálylaka volt a neve; továbbá nagyon valószínűnek tartjuk, hogy a most megásott templomdombtól délre 600—700 méternyire látható téglatörmelékes másik dombon állott a XIII. század végén a Hont Pázmán nemzetiségbeli Szalók comessel kapcsolatban említett azon „Uj monostor“, melyről később Mihálylakát nevezgetni kezdték. Mihálylaka, utóbb Monostorfalva pedig a Gutkeled nemzetség ősi birtoka volt. Ebből származtak a Váradiak, Anarcsiak, anaresi Tegzesek, Berencsik, Monostornak XV., XVI., XVII. századbeli fölbesurai. Az ásás augusztus 28-tól szept. 1-ig tartott.

5. *Egyeken* folytattuk a szőlőskertbeli urnatemető feltárását; a község belső területén is több helyen ásattunk, úgy a Bodajes-, mint a Kótha oldalon. Az október 30., 31., november 2., 3., 4. és december 16-án tartott ásás eredménye mögötte maradt az előző éveknek.

Ásásainkat közbenjárással, munkásoknak előre felfogadásával, kutatási engedély megadásával vagy egyéb szíveséggel gyámolították:

Hortobágyon: Nagy Sándor mátai biztos; Monostoron: Ormándy János, a gazdasági akadémia h.-igazgatója, Szabó István gazdasági adjunctus; Egyeken: Devics Lajos és Harsányi Béla jegyzők, Geguss István r. kath. tanító, Paulovics József, Soller Gyula, Mikola György, Kalmár József, Vincze János, P. Tóth János, Debrődi Lőrinc, özv. Petrovics Miklósné, Szincsa Miklósné; Andaházán pedig ifj. Jóna István és különösen Karácsony Zsigmond, akinek kedves családja négy napig látta szívesen vendégéül a múzeum órét.

A megnevezett uraknak e helyen is köszönetet mondunk.

Múzeumi ügyekben a Múzeum igazgatója több ízben személyesen eljárta a Főfelügyelőségnek és minisztériumoknak.

A múzeumi ör pedig vásárlás vagy gyűjtés végett a következő helyeken fordult meg:

Urnák és edények az egyeki szőlőskertből és Egyek belső területéről.

Balmazújvároson ápril 27-én, a piacon kiásvott csúcsíveskori templom megvizsgálása végett.

Hajdúhadházon március 23., május 9., július 3., augusztus 10-én udvarmodel készíttetése ügyében.

Hajdúszoboszlón ápril 21. és május 2-án vásárlások végett.

Hegyközszentimrén ápril 11—12-én vásárlás ügyében.

Székelyhidon, Csokajon, Kiskágyán június 28-án gyűjtés végett.

Tépen, Derecskén december 27-én, népvándorláskori leletek ügyében ; végül képviselte Múzeumunkat október 8-án a Múzeumok és könyvtárak országos szövetségének nagyváradi gyűlésén.

Szíves támogatásukat e helyen is megköszönjük ifj. Varga Antal balmazújvárosi tanító, Karácsony Imre földesi lelkész, szentimrei szőlőbirtokos, Fényes Gyula vármegyei tisztviselő, Gulácsy Sándor csokaji birtokos uraknak, nemkülönben a hadházi előljárásának.

Vásárlás útján

a) *állami segítyből* szereztük a következő tárgyakat :

I. *Szakkönyvtárunk részére* : Művészet, Erdélyi Múzeum, Magyar iparművészet, Közlemények az erdélyi Múzeum köréből című folyóiratok 1911. évi folyamát ; az Archeologiai Értesítő teljes régi folyamát s Weszerle érmészeti tábláinak új kiadását.

II. *Régiségtárunk részére* : *Őskoriak* : igen nagy kőbaltát Balmazújvárosról ; kosszarv alakú bronz ékszert, háromélű bronz nyílhegyet, bronztekercset, hólyagos és gömbös bronz karperec töredékeit, különböző kisebb bronzeszközöket, sok gyöngyszemet s pár kőszerszámot, mind a debreczeni Kondoros vize mellől való leletek ; ék alakú nyéllyukas kőbaltát Kiskágyáról ; bronzsarlót a hadházi Poroszló-pusztáról.

Közép- és újkoriak : Vassarkantyút, a városi téglavetőből ; másik vassarkantyút, debreczeni lelet ; bronzcsüngőt, empire ízlésű nagy sárgaréz lapot, mindkettő Kondoros melletti lelet ; barokk ízlésű úrasztali aranyozott ezüst poharat ; másik úrasztali ezüst poharat, amaz a nagylétai, emez a döghei református egyházé volt ; liliosos réz pecsételő gyűrűt ; Anjou-kori vassarkantyút Hajdúhadházzal ; bronz karperecet a hadházi Bocskay-kertből ; bronzpoharat ; kanál alakú P K betűs bronztárgyat, mindkettő józsai lelet ; réz füstölőt, füles bronzpergőt.

Érmek : IV. István rézpénzét, városi téglagyárból ; Hunyadi Mátyás N† jegyű aranyát Nagykállóból ; a rysvici béke ezüst-
emlékermét ; Minervát ábrázoló görög ezüst drammat ; a basileós
neve olvashatatlan ; Maximianus semisét ; egy uruguayi és egy
britt-indiai nagyobb ezüstpénzt ; Faustina Diva Aug. köriratú
ezüst dénárt, Kondoros melletti lelet ; valamint ugyanonnan
több árpádkori és későbbi ezüstpénzt ; Justianus rézpénzét ;
III. Ferdinánd magyar tallérját s több lengyel VI. és III. garast,
amelyeket a debreczeni Egyház-téren leltek.

III. *Néprajzi tárunk részére* : zöldmázás cserép csigacsinálót,
rézpergetővel vagy penderítővel ; kovácsolt vas állványkát és
hamutartót ; zöldmázás butykost ; cifra beretvaskatulyát ; cin
gyertyatartót ; tölgyfa ólmosbotot ; vasfokosokat, ólmosbotot,
sarkantyút ; vasnyársat, nagy gúzsos rézbográcsot, gyönggyel
kihímzett sárgaréz dohánytartót, e kettő az öreg Bánki Istváné
volt ; ónmázás régi edényeket ; faragott díszes fakulacsot ; nyír-
ségi kivarrott párnahajat ; „Fülöp uram“ hortobágyi ökor gulyás
életnagyságú mellképét Pálffy József festőművésztől ; igen díszes
orrost, fayence gyertyatartót, malommércét, lóheveder csattot
és vascsuprot Szoboszlórol ; 1841-ben készült beretvaskatulyát,
nagyvirágos lisztes bodont ; faragványokkal leleményesen tele
rakott üveg palackot ; régi gyöngyházás kést és cirázott vas-
szekercét ; 1843-ban készült faekét, nagy öreg vaslábat és tűzi
kutyát az Érmellékről ; madárfejes csigacsinálót, földmunkásnak
való felszerelt derékszíjjat, tükröst, gyékénykötő tűt ; imakönyv
alakú, verses nagy butykost ; rézzel kivert vasfokost ; ostyasütő
vasat ; bürtörő vasat ; a Hortobágyról cifra keshüvelyt ; madár-
fejes réz fokost ; intarziós nyelű diszfokost ; betlehemes kápol-
nát Egyekről ; csont-dörzsölőket ; igen díszes himes bundát
Böszörményből ; női derékra való régi díszkapcsokat ezüstdől ;
1821-ben készült fayence kosarat Derecskéről s végül megren-
deltük Hadházon ifj. Karap Imre ezermesternél a hadházi
udvarok típusának modelljét, természetes anyagokból.

b) *Városi segélyből* szereztük a következőket :

I. *Szakkönyvtárunk részére* :

A Szentgyörgy-céhbeli tagság révén : Múzeumi és Könyv-
tári Értesítő 1911. évfolyamát és a céh árverési katalógusait ;
továbbá Hampel : „A régibb középkor emlékei Magyarhonban“ ;

2 kötet. Komáromy Andor : „Magyarországi boszorkányperek oklevéltára“ ; Kandra K. : „A váradi regestrum“ ; Thaly K. : „Kosztolányi Jávorka Ádám“ és „Ne bánts a magyart“ . Nemes—Nagy : „A magyar viseletek története,“ ; Stripszky H. : „Szegedi Gergely énekeskönyvéről“ ; Péczely J. : „Lant“ és „Beszéd“ ; Tokody J. : „Kazinczy Ferenc halotti emléke“ ; Szentjóbi Szabó L. : Költeményes munkái ; Varjas János : „Megtért embernek énekje“ ; Ch. Holme : „Peasant Art.“ című műveit s több régi kisebb debreczeni nyomtatványt és kéziratot. Ezenkívül városi segélyből teljesítettük a könyvkötési költségeket s befizettük a Magyar Képzőművészeti Társulat, Magyar iparművészeti Társulat, Erdélyi Múzeum-Egyesület és Szentgyörgy-céh 1912. évi tagsági díjait.

II. *Szép- és iparművészeti tárunk részére* vásároltuk ezeket : Bakoss Tibor : „Tyúkok a kosáron“ című vízfestményét ; Pálffy József : „Csapó-utcai piac“ című olajképét ; Kiss Bálint, múlt század elején élt debreczeni festőművésznek két portrait-ját ; 1 meiseni korsót, 3 fayence tálat, 1 metszett üveg-poharat s több réz- és cink dúcot.

III. *Régiségtárunk részére vásároltuk ezeket* : 1 kövéső, Andaházáról ; 1 bronzláncza és 3 tokos bronzvéső, Debreczen vidéki leletek ; 2. *közép- és újkoriak* : 1 agyagpohár, veres égetésű s 1 sarkantyú, a városi téglagyárból ; különböző vasszerszámok, sarkantyúk, patkó és edények a kereskedelmi és iparbank palotája építésétől (jutalom a munkásoknak), 1 vaslakat. Ezen kívül a város költségén megásattuk a monostori templomdombot, amelyből néhány sírmelléklet került elő és fejet csináltattunk a 48-iki honvéd bábjához. Vettünk egy lengyel-szász ezüst márkát is.

IV. *A néprajzi tár számára* csupán néhány tárgyat szereztünk ; de ezen tár érdekében tett vidéki utak költségeit ugyancsak városi segélyből viseltük.

V. *Felszerelési leltárunk* fényképező géphez való állványfordító és két Minimax kézi tűzoltó készülékkel gyarapodott.

Múzeumunk gyarapodását feltüntető statisztikai adatokból következő fontosabbakat soroljuk elő :

	Könyv- és kézirattár	Régiségtár	Néprajzi tár	Szép- és iparművészeti tár	Természet- rajzi gyűjtemény	Összesen
Törzsállomány 1911. év elején	9073	10146	2112	658	524	22513
Gyarapodás módja						
Államsegélyből sze- reztetett	42	670	50	14	—	776
Állami letét	7	—	—	1	—	8
Egyéb vétel és csere	139	31	13	59	—	242
Ajándék, hagyomány	299	571	116	74	—	1060
Egyéb letét	—	2	2	—	—	4
Összes évi gyarapo- dás	487	1274	181	148	—	2090
Törzsállomány 1911. év végén	9560	11420	2293	806	524	24603

I. *Könyv- és kézirattárunkban* van 1811 könyv, 597 hirlap, 4307 apró nyomtatvány, 71 térkép, 962 kézirat, 849 oklevél és 963 egyéb könyvtári anyag; többnyire fénykép és negatív-lemez.

II. *Régiségtárunkban* 2471 őskori, 125 római kori, 2020 közép- és újkori, 329 kegyeleti tárgy és 6474 érem- és pénzjegy.

III. *Néprajzi tárunkban* 2245 magyar, 24 hazai nemzetiségi, 18 külföldi művelt- és 6 primitív népre vonatkozó tárgy.

IV. *Szép- és iparművészeti tárunk* 41 szobrot, 97 festményt, 296 kézi rajtot és metszetet, 43 fényképet és 329 modern iparművészeti tárgyat számlál.

V. *Természetrajzi gyűjteményünkben* van 306 állat, 13 növény és 205 ásvány.

Felszerelési leltárunk 254 darabból álló 193 tárgyat tartalmaz.

I. Zárószámadásunk szerint az 1911. évben állami segélyekből (előző évi maradványok és folyó évi segély) rendelkezésre állott: szakkönyvtárnál 310·90, régiségtárnál 2134·61, néprajzi tárnál 1732·53, összesen 4178·04 korona. Ebből a múzeum igazgatója a házi pénztártól elszámolandó előlegképen négy ízben átvett 1650 koronát és felhasznált könyvtári célokra 181·02, régiségtári célokra 792·20, néprajzi célokra 426·95, összesen 1400·17 koronát. Az előleg maradványokat a házi pénztárnak elszámolásoknál visszafizette. A főfelügyelőséggel 1906-ban történt megállapodás alapján az 1911. évi állami segélyből megtérült a házipénztárnak a múzeumőr fizetése pótlásául 800 koronát, amely egyenlő arányban terheli a különböző címeken kapott segélyösszegeket; 450 korona pedig szabályzatunk értelmében „gyűjtemények vásárlására szolgáló tartalék alaphoz” csatoltatott. Ily módon könyvtári célokra összesen 308·52, régiségtáriakra 1519·70, néprajziakra 821·95, összesen 2650·17 koronát használtunk fel, illetve tartalékoztunk. A folyó 1912-dik évre megmaradt 2·38 könyvtári, 624·91 régiségtári és 910·58 korona néprajzi államsegély; együtt 1537 korona.

A „Múzeumi államsegély-alap“-pal együtt kezelt „Gyűjtemények vásárlására szolgáló tartalékalap” az Alföldi takarékpénztár 13,198. sz. betéti könyvecskéjén 1911 végén 2000·28 korona tőkével birt.

II. Ugyancsak a házipénztár kezeli „A Városi Múzeumi alap“-ot, mely a gyarapítás, felszerelés, bútorozás költségeire, teremőrök díjazására a házipénztár költségvetésébe évenként fölvelt 3200 korona segélyből, valamint Löfkovits Arthur múzeum-igazgató évi 500 koronás adományából táplálkozik. Ezen alap 1911. évi bevétele a számvevőségi kimutatása szerint volt 9814·53 korona, kiadása 4611·82 korona. Fedezet takarékpénztári könyvben és készpénzben 1911 végén 5202·71 korona. Ezen alpból a múzeum-igazgató 1911-ben öt ízben 2200 korona előleget vett fel s kiadott összesen 2081·54 koronát, még pedig: könyvtárra 304·06, régiségtárra 235·73, néprajzi tárra 57·27, szép- és iparművészeti tárra 308·91, kezelési és conserválási szükségletekre 223·36, irodai, leltározási, postai költségekre 301·25, vegyes és rendkívüliekre 44·96, teremőröknek 606 koronát.

A városi tanács közvetlenül utalványozott ki ezen alaphól az évi jelentés nyomtatásáért 220, a Minimaxokért 132, épület javításért 390, tűz- és betörés elleni biztosításért 66·74, s tűzifa-fuvarjáért 10 koronát.

Ismét külön viseli a múzeumot fenntartó város a múzeumőr 4200, a múzeumi szolga 1000 korona fizetését, valamint a világítás és fűtés költségeit.

A Múzeum látogatói.

Házirendünk szerint Múzeumunk hetenként kétszer van nyitva, ú. m. : vasárnap d. e. 9—12, és szombaton d. u. 3—6, illetőleg télen 2—5 óra közt. Ezenkívül karácsony, húsvét, pünköst második napjának, áldozó csütörtök és Szent-István napjának délelőttjén. Iskolák növendékei, tanári vezetés mellett, egyesületek, társaságok csoportosan, előleges bejelentés után, más napokon is megtekinthetik múzeumunkat. Látogatóktól díjat nem szedünk.

A múlt évben a múzeumőr fürdőzése idejében, július 16-tól augusztus 7-ig zárva tartottuk a múzeumot. A 100 megnyitási napon mintegy hetedízezer látogatónk volt.

Csoportosan jöttek :

A debreczeni 3. honvéd gyalogezredhez beosztott póttartalekos tanítók századja, július 9-én.

A kolozsvári gazdák kiránduló társasága, július 3-án.

A debreczeni kereskedő társulat polgári fiúiskolájának IV. A), B) osztálya, október 7-én.

A hajdúszoboszlói állami polgári iskola növendékei december 9-én.

Vidéki látogatóink közül ielemlijtjük : dr. Fejérpataki László múz. orsz. felügyelő, Csányi Károly, Bálint Imre, Győri Loránd, Téglás Gábor, Orosz Endre urakat.

Kelt Debreczenben, 1912. évi február 4-én.

Löfkovits Arthur,
a Ferencz József-rend lovagja,
múzeumigazgató.

Zoltai Lajos,
múzeumőr.

ÁSATÁSAINK AZ 1911-IK ÉVBEN.

A Múzeum által 1911-ben végzett régészeti ásatások közül e helyen csaknem teljes szövegében közöljük a *hortobágy*—*porosháti* halmok, az *andaházi* bronzkori temető és a *monostori* templom domb megásatásáról szerkesztett leírásunkat. A hortobágyi Pipás-halmokat, a mátai és az egyeki őstelepeket illetőleg pedig az évi jelentés megfelelő lapjaira utalunk.

I. A hortobágyi juhjárás porosháti halmai.

1911. máj. 18. 19. 20. Október 2. 3. 4. 5. 6.

Múzeumunk 1910. évi jelentésében a hosszúpályi-i Testhalmok megásatásánál hivatkoztam a hortobágyi Porosháton található apró csoportos halmokra is.¹ Az első értesülést ezekről én a debreczen—újvárosi határpernek az országos levéltárban őrzött irataihoz csatolt 1787-béli térképről szereztem.² Ott „Apró laponyagok“ néven szerepelnek számszerint tizen. A mátai biztostól hallottam azután, hogy e halmok a csárdától körülbelül három kilométernyire, a balmazújvárosi-út két oldalán, közel a nyíróhodájokhoz most is megvannak. Elhatároztam tehát e halmok felásatását.

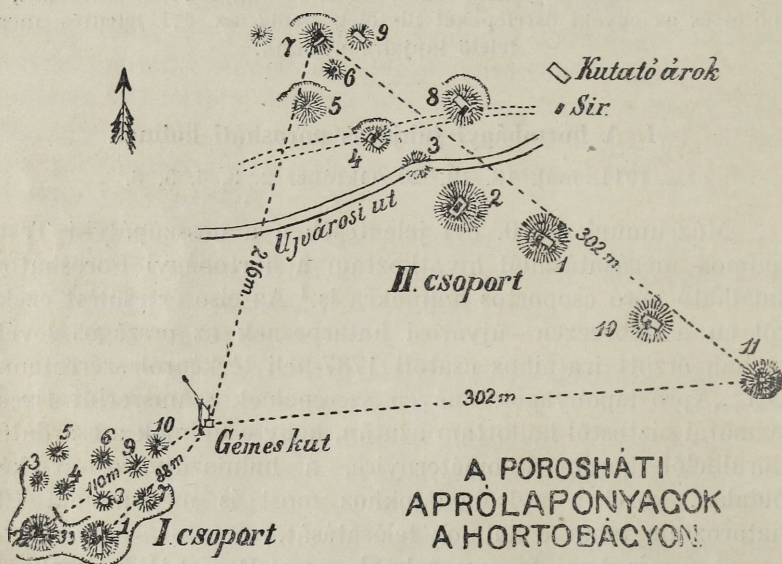
A ma is Apró laponyagoknak, vagy Porosháti halmoknak nevezett halmocskák közül a kataszteri térkép s a debreczeni határnak ezután készült Berényi-féle térképe csak a három legterjedelmesebbet tünteti elő. Holott két csoportban a századok, sőt talán évezredek óta ekétől soha nem érintett sikon összesen huszonkét kisebb-nagyobb halom ismerhető fel még ma is. Ezekből északkelet és északfelé néhány száz méternyire hasonló két halmocskáról van még tudomásom; egyik a vasút mellett a déli, a másik az északi oldalon látszik. Az országút

¹ Jelentés 41. l.

² Orsz. levéltár N. r. a. fasc. 1492 : 27.

két oldalán fekvő nagyobbik csoportban tizenkét halom van. Ezek a legnagyobbak, 20—30 méter átmérővel s 70—100 cm. magassággal; egyiknek-másiknak átmérője azonban csak 10 méter s alig látszanak ki a földből. A kisebbik csoport felismerhetőleg tíz halmocskát számlál. Tizennyolc-húsz méter átmérőjü két nagyobb halomnak magassága megüti az 1 métert. A többi 30—40 centiméternél nem magasabb s átmérőjük 7—10 méter.

Mindkét csoportban némelyik halom körül árok nyomai véhetők észre, ahonnan a halmot összehordták; az is meglehet, hogy a sírt a nedvesség ellen akarták védeni e körárokcal.¹

A porosháti laponyagok közül ezideig két ízben tizenötöt ástunk meg. Mindegyiknek közepén délnyugot-északkeleti irányban ásott sírüreget találtunk csontvázas temetkezés maradványaival. Az összes sírokat már régen feldúlták, az értékesebb mellékletektől megfosztották. A csontokat is szétszórták. Egész doponya egyetlen sírban sem volt. A lábszárak kettőben eredeti helyzetükben feküdtek. Ebből megállapítható, hogy az ide temetkezett nép halottait fejfel délnyugotra s lábbal északkeletre

¹ V. ö. Arch. Ert. Ujf. XX. 143. l. Antonovics véleménye a nyugot-volhyniai körül árkolt kurgánokról,

fektetve hantolta el, 80—90 cm. széles, 180—220 centiméter hosszú, 50—100 cm. mély sírokban, koporsó nélkül; a sírok fölé azután kisebb-nagyobb halmokat emelt. Az ásatás részletes leírásánál majd látni fogjuk e sírok mellékleteit, amelyek ha nem is tiszta, legalább homályos fényt vetnek ezek korára s amelyek lovas egyén (nem merem még azt mondani, hogy lovas-nép) emlékeit is magokba foglalják.

A megásott halmok közül — rövidség okáért — e helyen csak azokat ismertetem, amelyek érdemes megfigyelésekre alkalmas leleteket szolgáltatottak.

Az ásatás eredménye im ez:

1. halomcsoporthál :

2. sz. halom; — a csoport déli szélén, — az előbbivel nyugot felől szomszédos, alapátmérője 17 mtr., magassága 1 mtr. kelet-nyugoti irányban haladó hat méter hosszú, két méter széles árokkal mentünk bele. Fél- és egy méternyi mélységben humusszal kevert sárga löszréteget vájtunk keresztül: a második agyagréteg felett egy sárgakova darab, alatta pedig egy méternyi mélyen égett föld réteg, tűzhely maradványa tűnt elibünk. A tűzhely mellett vettük észre az árokra 45 fokos szög alatt eső sírgödört, melyben másfél méternyi mélységből fejlett technikával készült vörhenyes sárgaszínű, 14 mm. vastag edénytöredék került elő. Törése gondos iszapolásról tanúskodik; égetése azonban egyenetlen s biztosan meg nem állapítható, hogy korongon, vagy szabadkézzel készült-é? Ugyanott talált vékonyabb, szürkeshínű cserépről ez már biztosan látható. Két méter mélységben tágas sírüreg fenekén rendetlenül szétszórva egy teljes ép fogsorral bíró emberi alsó állkapocs, két felső és alsó lábszár, egy felső karsont s medencecsont hevert közelebből fel nem ismerhető rendeltetésű kisebb vas- és bronztárgyak törmelékeivel vegyesen. A legnagyobbik vasdarab talán keresztvasas tör, a másik pedig, belső oldalán fakordoványokkal, talán landzsacsúcs köpűje volt. Van egy vékony hengeres vastöredék is hozzátapadt, áttört bronzlemezzel.

4. sz. alacsony halmocskában 130 cm. mélyen találtuk a sír fenekét. Tartalma ennek is feldúlva és kifosztva. A fej helyén valamely nagyobb vastárgy töredékei, reájuk tapadt fafoszlányokkal; a sírüreg fenekének közepén összeroskadt koponya;

az in situ talált balláb bokája körül egy kék üveg- és számos, részint hengerded, részint négy oldalú, rövidebb-hosszabb borostyán gyöngy.

5. sz. szintén igen alacsony, kicsiny halmocskában 120 cm. mélyen feldúlt sír. A koponya egyik kis darabja a lábfej közelében. Alsó lábszár-csontok eredeti fekvésben. A balláb feje mellett hamuszürke, hullámos oldalú agyagpohár. Magassága 98 mm. Szájának átmérője 70 mm. A sír fenekén szétomló vasrozsdacsomókból több vastárgy nyomát észleltem; a halott ruhája pedig ibolya színű foltokat hagyott maga után.

6. sz. ugyancsak kicsiny halom: 120 cm. mély sírjából: összetört, korhadt koponya, mely a lábak felett feküdt egy mtr. mélységben. A balláb feje mellett lefelé szűkebbé váló talpas agyag pohár; korongon készült, téglaveresre égetett. Magassága 93 mm; szájának átmérője 97 mm. Kétségtelenül római imperumbeli. Az in situ talált felső lábszárak között 25 cm. hosszú hegyes vastárgy, valószínűleg kés; amely azonban a kiemeléskor apró darabokra tört. Vastagabb végéhez 30 mm. átmérőjű vaskarika van tapadva.

A 10. sz. halmocskában 110 cm. mély, kifosztott sír. Láb- és kézcsontok, oldalbordák összevissza hanyva; koponya hiányzott. A sír fenekén szétszórtan krétaszerű anyagból készült 25 darab rövidebb-hosszabb, vastag hengerded fehér-gyöngyöt, négy darab négyoldalú hasábalakú, meg hengerded borostyán gyöngyöt szedtem össze. Ugyanitt egyik végén kerekded, másikon csonka s egészen sima felületű bronzszíjvéget leltem.

A II. halomcsoportban.

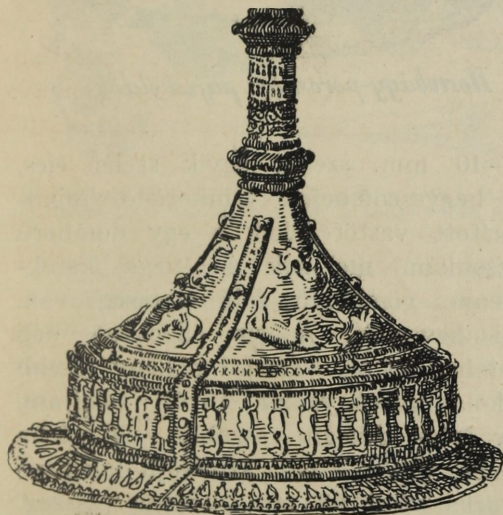
A 8. sz. szekérúttal keresztül vágott terjedelmes halom alatt 1·30 mtr. mélységben az előbbiekhöz hasonló térfogatú sírt találtunk. A sírrablók csak a koponya tarkó-csontját, egy hátgerincízt, egy térdkalácsot, lábujjcsontot, talán valamely szer számul szolgáló kisebb állati csont töredékét s különböző edények cserepeit hagyták hátra. E cserepek korongon készült négy, vagy öt és szabad kézzel készült primitív két különböző edény töredékei. Egyik cserép dombormíves terra-sigillatából való.

Legkiadósabb volt a 10. sz. halom, mely ezen csoportban délkelet felől második szélső. Átmérője 22 mtr., magassága alig több 60—70 centiméternél. Hat méter hosszú, másfél

méter széles kutató árkunkban 160 cm. mélységben tüntek elő a mellékletek, — csupán a sír északkeleti végében, — míg a felső vége teljesen kifosztottnak látszott, ahol semmi sem maradt meg. Ellenben a sír másik végében az északi oldalon feküdt egy pajzsköldök (dudor) vasból, amelynek analógiáit Csallány a szentesi berekháti germán-temető 38., 39. és 66. sz. sírjában találta.¹

Szentes-berekháti pajzsköldök.

Herpályi pajzsköldök.

Alakra nézve még inkább megközelíti a mi pajzsköldökünket a nála nagyobb herpályi díszes ezüst pajzsköldök, melynek konturjai csaknem pontosan párhuzamosan esnek össze a mi leletünk körvonalai-val.² A berekháti pajzsköldökök felső tagja, a

mint az ábrából ki-vehető, gömbszelet, míg a mi pajzsköldökünké és a herpályi köldök felső

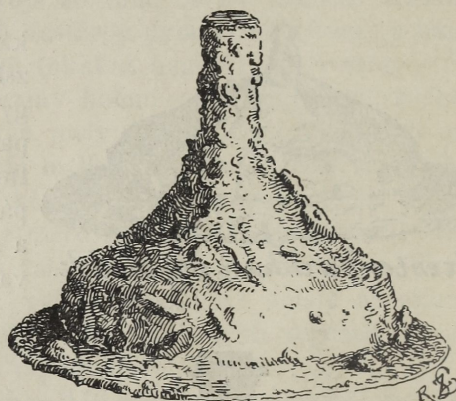
része kissé befelé hajló kúpidommal bir. A berekhátiaknak a gömb szelet felett alacsony nyúlványuk van; bár ez lehetett eredetileg hosszabb is, míg a hortobágyi és herpályi pajzsköldökök kúpja hosszú hengeres nyúlványban folytatódik. Pajzsköldökünk alapátmérője 138 mm; egész ma-

¹ Arch. Ért. Ujf. XXIV. 159. 163. I.

² Arch. Ért. Ujf. XIV. 390. I.

gassága 12·5 cm. Ebből a 17 mm. széles perem emelkedésére 1, a felette lévő gömbgyűrű idomú tagra 2·5, a felső kúpra 5·5, a hengeres nyúlványra 3·5 cm. esik. A peremen gömbölyű fejű négy vasszeg látható. Minthogy nem egyenletesen vannak elosztva, valószínű, hogy eredetileg több szeggel volt a köldök a pajzsra erősítve. Egyik oldalára farostok tapadtak.

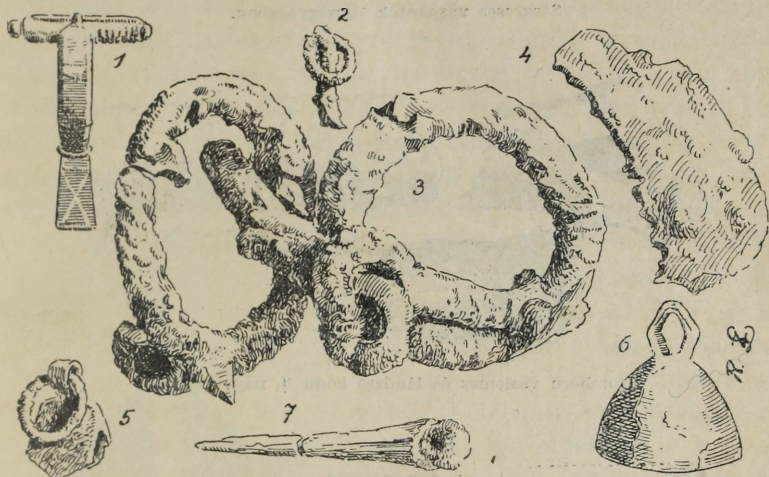
Mellette s tőle északkeletfelé a sír lejtős oldalán 4—5 cm. hosszú 1—1·5 cm. széles, végeiken egy-egy szögecskével ellátott vékony vaspántok feküdtek három vízszintes és két keresztelő sorban. A pántok alatt farostokat vettem észre. E vaspántok körülbelül 30 cm. hosszú, 18 cm. széles, a köldök felől szűkebbé váló négy-szögű területet fogtak körül. Ugyaninnen \approx 35—40 mm. széles, egyik szélén éles,

Hortobágy-porosháti pajzsköldök.

másikon vastag, végein hegyesedő, befelé kunkorodó, mindkét felől farostokkal borított vastörelékek s egy domború vaslemez került elő csonkán, melynek ép vége kerekdeden ellaposodik s benne gömbölyű fejű vasszeg van. Lejebb vaskés darabjai heverték. A sír ellenkező déli oldalán, a köldökkel szemben kétélű vaskard néhány kisebb töredékét, köztük markolatnyúlványának tövét találtam. Lejebb ugyancsak a sír jobb oldalán vasablát, egymásba kapcsolt hengeres pálcáinak végén 7 cm. átmérőjű hengeres vaskarikák. Mellette gyűrűs végű 68 mm. hosszú vasszeg, melyet farostok vesznek körül. Közel hozzá 4 cm. átmérőjű erős vaskarika. Mellette bronzsengettyű, ovális alakú füllel; átmérője 4 cm. magassága 4·5 cm. Összelapított csengőhöz hasonló bronztárgy; fülében 18 mm. átmérőjű bronzkarika. Két lapját szeg köti össze. Ez alatt sodrott fonalszálak lap-pangottak. Ugyanaz a szerepe lehetett, mi a szíjvégeknek.

Ugyane tájon bronzkapcsoló tűt is leltem, mely I alakú kései római fibula, gombos végű hosszú fejspirálissal, magas íves háttal, széles-lapos sarutartó lemezzel, amely alól azonban a saru, valamint maga a tű is hiányzik. Vékony bronzkarikán s kicsiny félgömbölyű bronzpitykén kívül néhány nehezen felismerhető vaseszköz töredéke tartozik e sír tartalmához. Így gyűrűs végű vékony pálcán függő vaskarikácska s lándzsa kúpja s egy kengyel széles, lapos oldalszára.

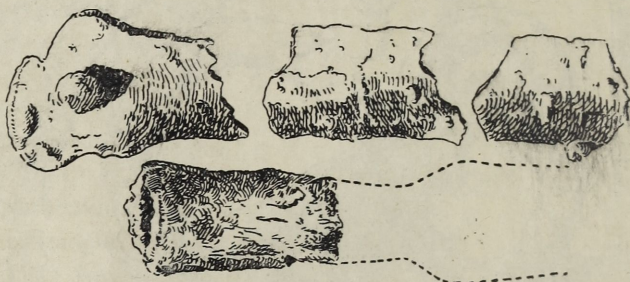
Vas és bronzleletek a hortobágy—porosháti II. halomsorozat 10. sz. halmából. ²/₃ nagys. (1. fibula, 2. vaskarika, 3. zablá, 4. kengyel rész, 5. szíjvég (?), 6. csengő, 7. gyűrűs vasszeg.)

A porosháti sírhalmok feltárását még nem fejeztük be. A főfelügyelőség javaslatához képest egy vagy két halmot teljesen széthányunk; a még megásatlanokba is belenézünk. Sőt szándékunk a halmok közötti területen is kutatni sírok után, amelyek tumulus nélkül inkább elkerülhették a sírásó rablók figyelmét s így ma is érintetlen a tartalmuk.

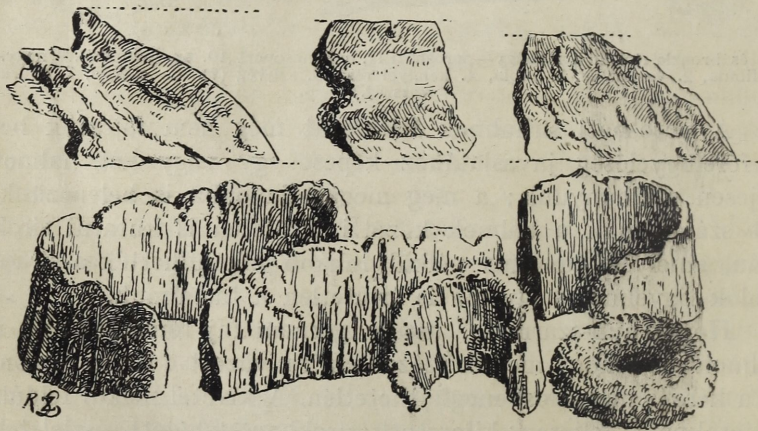
Hogy hun-szarmata, avagy germán faj temetkezett-e e halmok alá s hogy melyik században tanyázott e füves mezőn, ez a kérdés még most megfejthetetlen. A kivétel nélkül feldúlt és csaknem teljesen kifosztott sírokban tehetett észleletek és talált leletek csupán tapogatózó sejtésekre adnak ingatag támasztékot. A majdnem mindegyik sírban előfordult, fejlett technikával készült keramikus tárgyak s ezek töredékei, amelyek közül a IV-dik századig gyártott terra-sigillata cserép sem hiány-

Szegecses vaspántok $\frac{2}{3}$ nagyságban.

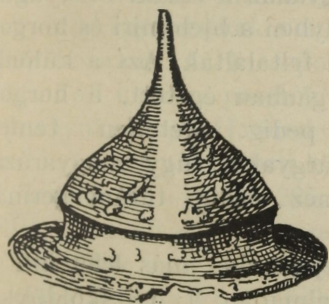
Domboru vaslemez és lándzsa köpü $\frac{2}{3}$ nagyságban.

Vaskard, farostos vaspántok töredékei és vaskarika $\frac{2}{3}$ nagyságban.

Vasleletek a hortobágy—porosháti II. halomcsoport 10. sz. halmából.

zik, megengedik azt a feltevést, hogy étel-italtartó szép siri edényeiket ezek a barbárok zsoldul vagy zsákmányul a rómaiaktól kapták. A többi leletek sem egészen közömbös jellegűek; főképen a II. csoportbeli 10. sz. h. lovas sírjában talált pajzsköldök b'ir nagyobb jelentőséggel. Tölcséralakú, hasonló pajzsköldököt talált Lehoczky Tivadar a beregmegyei Árdánházán háromrét hajlított kard, köpüs vaslándzsa, nyeregalakú vasfibula társaságában¹, amelyeket ő északról benyomult nép emlékeinek véleményez. Bajzáth Gábor ezüstszegecs vaspajzsköldököt talált jászalsó-szentgyörgyi birtokának egyik kisebb halmában. Amikor a szomszédos halmokat is megásták, a talált sírkamrákból II. és III. századbéli tárgyak kerültek elő. Ez időben a mai jászalsó vidékén kelta katinok, illyr ózók, germán burok, lakringok és turáni jazigok laktak.² Hasonlít pajzsköldökünk Csallány által a szentes-berekháti temető 38., 39., 66. sz. sírjaiból kiásott vasköldökhöz is. E temetőt Csallány

Horgosi pajzsköldök.

részint épen e pajzsköldökök, de méginkább az egyik sírban talált Antoninus Pius és Faustina érme segítségével a régi germánokénak tartja. Leletünk még inkább hasonlít aléjára nézve a herpályi díszes ezüst pajzsköldökhöz, a melynek konturjai párhuzamosan esnek össze a mi vasköldökünk körvonaláival. A szintén halomsírban talált köldök korát Hampel s utána Reinach különösen az ostropataki két lelettel összevetve a negyedik század elejére helyezte s a III. század közepetáján a közép Duna tájékán megállapított gótok hagyatékának sejti.³

Rokonság látszik a horgosi lovassír tölcséridomú vasumbojával is.⁴ Hampel kora-középkori leletek közé sorozza,⁵

¹ Arch. Ért. Ujf. XXVIII. 259—260 l.

² Arch. Ért. Ujf. XIX. 439. és XXI. 120—138.

³ Arch. Ért. XIV. 395—404.

⁴ Arch. Ért. XIV. 205. l. II, T. 1. a. b. és Hampel Régibb középkor emlékei II. k. CCCXXIII. T. 1. a. b)

⁵ Hampel: A régibb középkor emlékei II. 59.

Hasonlóképen azt a hol ezüstnek, hol bronznak mondott pajzsköldököt, amelyet br. Vécsey J. a Geszteréd alatt fekvő mári elébb kifosztott hat halom közül a legnagyobbikban karddal és római edénnyel együtt talált.¹ Hampel szerint, a geszterédi halmok a Kr. u. II—III. századból származnak. Dr. Posta Béla midőn hazai honfoglalás korunknak az orosz földről eddig ismert első és legfontosabb analog-emlékeivel, a kazáni kormányzóság területén lévő bjelomiri kurgán lovas sír mellékleteivel foglalkozik, ezeket a horgosi sír leltárával hasonlítja össze.² De ugyanakkor erősen hangsúlyozza, hogy a horgosi és bjelomiri lelet tartalmát egymástól élesen elválasztható két elem alkotja. Egyik, amely *nyugoti germán* elemnek nevezhető, 3 darabból áll: a La Tène-koriból fejlődött kétélű, egyenes pengéjű kard, a faveder vaspántjai s egy-egy pajzsköldök a germán elem alkotó részei. A keleti elemet két kengyelvas képviseli. Dr. Posta Béla a pajzsköldök, valamint a faveder pántjainak eredetét és kifejlődését is ugyanazon északi és nyugati művelődési körnek tulajdonítja, melyben a bjelomiri és horgosi kardformát, t. i. a La Tène kardot feltalálták. Azt a különbséget pedig, hogy a bjelomiri kurgánban égetett, a horgosi „halmos területű“ temetőben pedig égetetlen temetkezés mellett találtak analog tárgyakat, úgy magyarázza meg, hogy amaz finn-germán, emez pedig turáni germán temetkezés.³

A pajzsköldökből kihozható séjtésünket más leleteink is támogatják. A II. csoport 10. halmában a pajzsköldökkel együtt talált kard darabjaiból a La Tène-kardból fejlődött egyenes széles pengéjű, kétélű, markolatnyúlványos ősgermán kardra lehet következtetni, melynek fa hüvelyének rostjai most is észrevehetőek.

Fontos lelet a római császárság hanyatlása korára valló T alakú bronzfibula, ugyanezen sírból. E fibulához hasonlókat látunk az osztropataki második sírleletben,⁴ amelyről bizonyos,

¹ Hampel. u. o. Arch. Ért. R. évf. I. 49.—52. Jósa A. Szabolcs m. ős története. Különlenyomat Sz, m. és városai monografiájából 19—20.

² Dr. Posta B.: Régészeti tanulmányok az oroszföldön. 20 stb. l.

³ Dr. Posta B. id. m. 39. l.

⁴ Arch. Ért. Ujf. XIV. 401. l. 4. a. b. 5. a. b.

hogy a Kr. u. IV. század elején kerültek föld alá. De bár némileg eltérő, mégis hasonló alakú és szerkezetű fibulát Csallány is talált a szentes—zalotai 1., 2. sz. két csontvázás sirban.¹ Ugyanazon temetőben két Commodus-dénárt is talált (Kr. u. 175—192) s több római edényt. A zalotai, meg a hortobágy—porosháti temetkezés szokásai között még egy figyelemreméltó hasonlóságot veszünk észre. Zalotán s az ugyanazon néptörzsnek vélt elébb élt nemzedéke másik temetkezési helyén, az öcsöd—mogyoróshalmi,² nemkülönben a szentes—nagyvölgyparti sírokban a lábfej, vagy boka körül többször fordultak elő gyöngysorok,³ anintt ezt én a Porosháton az I. csoport 4. sz. tumulásában tapasztaltam. Csallány a pajzsköldökös szentes—berekháti leletek korát is jó előre teszi, a harmadik, vagy negyedik századba; sőt Marc Aurél dénárja alapján attól a feltevéstől sem idegenkedik, hogy azok a germánok temetkeztek a Berekhátra, akik a markomán háború idejében Kr. u. (169—170) legelőször jelentek meg a Közép-Duna vidékén.⁴

Még egy leletünk van, amelynek hasonló példáira érdemes hivatkoznunk. A II. csoport 10. halmából való bronzcsengő ez. Közel áll hozzá a pásztói,⁵ amelynek a füle azonban négyszögletes lyukas lap s Hampel ezt a középkor második csoportjához tartozó VIII. századbéli leletek közé sorozza.⁶ Nagyon hasonló a kecskeméti—gátéri 285. sír bronzcsengője, amelyet Kada Elek a balláb alsó része mellett gyöngyök társaságában talált. Ennek füle már szakasztott olyan, mint a miénk.⁷ A gátéri temető pedig sokkal régibb a pásztói leleteknél. Körülbelül egyidős a porosháti sírhalmokkal.

Míg további ásatás biztos korhatározó leletet nem hoz felszínre, mellékesnek látszik annak a körülménynek latolgatása, hogy míg a Porosháton a halottakat arccal és lábbal észak-északkeletre, addig Zalotán észak-nyugotra, a Mogyoróshalmon vegyesen északra és délre, Berekháton kelet-dél-keletre, Gátéren

¹ Arch. Ért. Ujf. XXVI. 50. l. I. ábra.

² Arch. Ért. Ujf. XIX. 41—46. l.

³ Arch. Ért. Ujf. XXVI. 47—56. l.

⁴ Arch. Ért. XXIII. 21. 22. l.

⁵ Hampel: Alterthümer d. frühen Mittelalters III. Taf. 73. fig. 9.

⁶ U. o. l. 806.

⁷ Arc. Ért. XXVIII. 337. l.

délkeletre fektetve hantolták el. Úgy látszik, hogy ugyanazon népnél, ugyanazon korban sem volt ez lényeges temetkezési szokás.

Végeredmény: igen nagy a valószínűség amellett, hogy a porosháti temetkezés a Kr. u. II—III. századból származik, még pedig valamelyik ott tanyázott germán, vagy talán sarmata törzstől.

II. Andaháza-pusztai ásátás.

1911 aug. 19. aug. 24. 25. 26.

Andaháza, a Közép-kor végén Új-Anda néven templomos, egyházas falu volt s Szent-Kozma Damján (ma Szentkozma puszta), Ujfalu, Apa-Kovácsi (ma Kovácsi-puszta), Sáp, Földes, Szentmiklós (ma ugyanily nevű puszta) között feküdt, hol Bihar-, hol Szabolcs vármegyéhez beosztva. Most Berettyó-újfaluhoz s így Bihar megyéhez tartozik; — azonban túlnyomólag hajdúmegyei földesi, meg debreczeni családok birják és csak kisebb része van sápi, újfalusi gazdák kezében.

A legrégibb írott emlékekben (az 1333. évi pápai tizedjegyzék, mely Péter nevű papját 7 garasos decimával említi) Andaháza Új-Anda néven fordul elő legelőször. Bunyitay V. ebből azt következteti, hogy a XIV. század elején fennállásának már a második korszakát élte, éppen úgy, mint a szomszédos Ujfalu, miután első telepeseit valamely veszedelem, talán az 1241. évi tatárjárás elseperte. Ugyancsak Bunyitay e falu nevének később használt alakjából anda (andalog) lelki állapotot jelentő személynévtől származtatja.¹ Bunyitay szerint 1463-ban, Csánky Dezső szerint pedig már 1418-ban Andaháza néven nevezik az oklevelek. Mindig nemési birtok és hosszú ideig a herpályi vagy érpályi uradalom tartozéka volt, amelynek birtokosa a XIII. század végén Miklós bán. A következő század közepe táján az uradalom királyi birtok s mint ilyent adományozta Nagy Lajos 1373-ban Domszlai Miklós hevesi főispánnak.² Utóda, Demeter magvaszakadtával, Zsigmond király 1418-ban

¹ Bunyitay V. Váradi püspökség tört. III. 332. l.

² U. o. III, 239. l.

Érpályi, Újfalu, Kengyel, Szent-Kozma Damján, Szent-Demeter és Andaháza helységeket Domoszlai Apollónia férjének, Rozgonyi János főkincstartónak adta.¹ Ezen helységeekben 1425-ben a Tarköviék és a Domoszlai család révén a Pásztóiak szintén földesurak; a Tarköviék később is. A század második felében a herpályi uradalom részeiben birtokosokul a Csáky, Dersi, Losonczy, Mezőgyáni, Tordai családok is feltűnnek.² 1479-en özvegy Mezőgyáni Mihályné olyan hatalmaskodást követelt el szentdamjáni, *andaházi*, herpályi, újfalui és kengyeli jobbágyaival Marjai Lukács kovácsi birtokán, hogy királyi deputatio vizsgálta meg a férfias erejű asszonyosság dolgát.³ A XVI. század derekán e családok közül már csak a Csáki, Dersi, Mezőgyáni familiák birtokosak a szétszakadozott herpályi uradalom községeiben s mellettök találjuk a Farkas, Fügedi, Telegdi családokat. 1495-ben egyfelől Mezőgyáni Mihály fia, János és leánya, Zsófia, Petri Derzs Lőrincné, másfelől Szobi Mihályné, Dezsői László leánya, Zsófia, egyezsége lépnek a biharmegyei Érpály, Gáborján, Újfalu, Szent-Kozma Damján, *Andaháza* és Bódogfalva stb. birtokokra nézve.⁴ 1552-ben Andaháza 21 portája közül hét Telegdi Jánosé, 4½ Csáki Péter özvegyéé, ugyanannyi Dersi Miklósé, 2—2 Csáki Farkasé és Csáki Imréné, egy Csáki Mihályé.⁵ 1555-ben a község már behódolni kényszerült a töröknek 's ekkor Telegdi Miklós nevén van benne 4, Csáki Farkasén 3 porta; özv. Derzsi Ferencné portái elhagyottak Az ez évi összeírás több birtokosról nem szól.

Az 1572—73. évi török defterekből (adókönyvek) megismerjük Andaháza jobbágy lakosságának adózó részét. A defter húsz háznak gazdáját sorolja fel. Ezek Baló Imre, Balog Benedek, Bog János, Barát András, Demse János, Koza (?) Lőrinc, Kender János, Kis Tamás, Kuzian vagy Kozián (?) Márton és Egyed, Két Mocskos Tamás és Mocskos Péter, Mecse (?) Sebestyén, Simon Bálint, Tót János és György, Vörös Ambrus.

¹ U. o. és Csánky D.: Hunyadiak kora. I. 639.

² Csánky id. m. 630—641.

³ Bunyitay id. m. II. 157.

⁴ Gr. Károly. Cs. okl. III. k. X. okl.

⁵ Biharm. dikalis összeírása az orsz. levéltárban.

Látszik, hogy a török adótiszt egyik-másik nevet elferdítve írta. Ugyanekkor még temploma is meg van a kis falunak.¹

De évei már megszámlálvák. Két évtized mulva kitört a 15 éves nagy háború s a tiszántúli vármegyék falvait 1593-ban kifosztotta, felperzselte s rettenetes módon elnéptelenítette a krimi tatárság. Andaháza is ekkor pusztult el az összes közeli és távoli falvakkal együtt. Andaháza legnagyobb birtokosa ez időben úgy látszik Király György váradi kapitány volt ; de más nemesek, bizonyosan a régebbi földesurak utódai is birtak benne.

1599-ben „megégett“, 1600- és 1605-ben „elhagyott“ jelzővel igazolják a vármegye dikátorai, hogy egy lélek sincs Andaházán, aki adót fizessen.²

Ettől fogva a mult század közepe tájáig semmi adatom nincsen Andaháza történetéről. Időm és alkalmam nem lévén ez irányban kutatni, XVII. és XVIII. századbéli birtokosait sem ösmerem. Bizonyos, hogy az 1593. évi nagy pusztulás után nem népesedett be többé. Békésebb idők beálltával a szomszédos falvak közül Kovácsi Bakonszeggel olvadt össze s már 1621-ben a két kis falu társegyházat alkot együtt ; Kórogy pedig filiájok. Szent-Miklós életben megmaradt lakosai is kezdtek visszaszállingózni. Előbb a hamarosan lábraálló földesi anyaegyházhoz csatlakoztak, amelynek ezen időben iskolája is volt. Földes filiája volt akkor Tetétlen is. Szent-Miklós 1627-ben már ismét anyaegyházzá szervezkedett, de 1660-ban Szejdi basa hadai végképen feldúlták és elpusztították. A zsitvatoroki és bécsi béke után újra felépült Sáp és leányegyháza Torda ; Ujfalu, mely iskolát is tartott fen ; sőt kevés időre Herpály is benépesült. Azonban Szent-Kozma és Andaháza még mint leányegyházak sem említettnek a XVII. század elejéről való egyházi szematismusban.³

A mult század első felében Andaháza egyik birtokosa, családjának utolsó férfi sarja, Szilágyi Mihály, aki előnevét is

¹ Dr. Velics—Kammerer : Magyarországi török kincstári defterek. I. k. CXXXVII. A szolnoki szandzsákbán fekvő debreczeni Nahie fejadó deftere. „24. Falu : Inaháza v. Antaház“.

² Biharm. összeírásai az orsz. levéltárban,

³ A depr. ref. egyházmegye legrégebb, 1621-ben kezdett jegyzőkönyve a tiszántúli ref. egyh.-kerület levéltárban.

ezen birtokától vette, a debreczeni kollégiumban és a Ludovica tisztképző akadémiában tett nagy alapítványával maradandóvá tette nevét. Kis Andaháza nevű pusztarész volt az övé, amely halála után előbb a micskei Baranyiak, majd Kiss Károly és neje, Jancsó Anna birtokába került. Kissék azonban igen hamar túladtak e birtokon. Körülbelül 500 holdat 1848-ban Jámbor Ferenc és fia debreczeni polgárok vásároltak meg belőle 18,000 ezüst forinton. Ez a birtok a rajta levő régi tanyával együtt most a debreczeni Jóna családé.¹ Az ősi birtokosok leányági utódai közül néhány földesi családnak van még csak némi öröksége Andaházán. A pusztá legnagyobb része a mult évtizedekben új kezekbe került. De mint már — fentebb említém — ezek is többnyire földesiek. A Jóna családon kívül legnagyobb birtokosok ma Andaházán : Csapó István, Karácsony Zsigmond, Boros Lajos, a Sápy, Szabó, Budaházy, Karacs földesi családok, és Oláh Mihály Sápról.

*

A mult évben ifj. Jóna István debreczeni lakos egy zsák edénytöredéket, köveket, csontokat hozott be múzeumunkba, amelyeket andaházi tanyájukhoz nyitott új útnak árkolásánál találtak. Előadása szerint ép edényeket is leltek ; egyikben bronzkarika volt, amit a földesi munkások haza vittek s azt minden igyekezete mellett sem tudta megszerezni ; az edényeket pedig összetörték. Jóna úr megengedte, hogy a 12 méter széles út nem használt részén ásathassunk. Az út egyik oldalán levő föld Karácsony Zsigmond birtokosé, amásik oldalon levő egy sápi gazdáé. Kérésünkre Karácsony Zsigmond is felajánlotta ásatásra a szóban levő úttal szomszédos területet.

Mielőtt hozzáfogtunk volna e munkához, aug. 19-én helyszíni szemlét tartottam Andaházán. Ott két lelőhellyel ismerkedtem meg. Az egyik, honnan a Jóna úr ajándékai valók, a Dancs-ér partján fekszik a földes—berettyóújfalui országútból kiágazó sápi út derékszögű elhajlásánál, épen ott, ahol az andaházi templom téglatörmelékei még most is sűrűn borítják a földet s ahol a Jóna-tanyához nyitott út kezdődik. A másikk lelőhely

¹ A tanyabeli öreg magtár pinczéje szemöldök fájába tulipánok közt most is olvasható : „Anno 1812.“

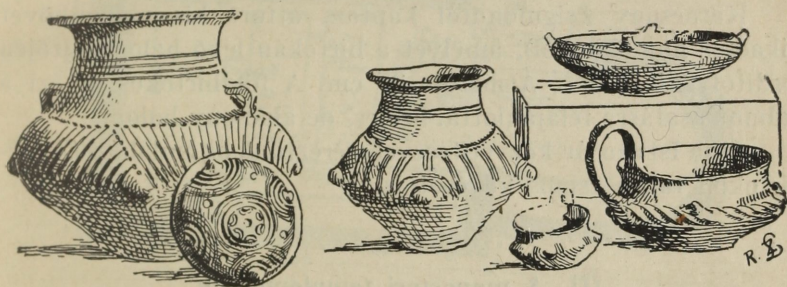
Karácsony Zsigmond tanyájának belső területe, ahol téglavető és trágyagödörkben véletlenül néhány őskori edényt találtak. Egy díszes, füles tányért Karácsony Giza és Mariska kisasszonyok múzeumunknak ajándékoztak.

Mindkét lelőhelyen kísérletet tettem. Először Karácsony Zs. tarlóföldjén a Danes ér partján, az út árkára derékszög alatt egymáshoz közel több árkot ástunk. Ezekben másfél, sőt két méter mélységig a történelmi kor telepeseinek, a régi andaháziaknak nyomait találtuk, néhol összevegyülve az őskor szerény emlékeivel. Így 1—1·20 méter mélységben ledöngölt sárgaagyag rétegre akadtunk, amely nagyobb terjedelménél fogva bizonyosan valamelyik XVI. századbéli magyar jobbágy földbeásott házának padozata volt. Másik árokban, még mélyebben feldúlt kattan jól kiégett karimájának darabjait leltük. Ugyanezen árokból került ki egy keltaízlésű, vörhenyes-barna színű urna felső része. Az út testén ásott árkok valamivel jobban fizettek. Az edénytöredékek a bronzkori agyagművesség díszítő elemeinek változatos és érdekes példáit adják. Csonka állapotja mellett is jó lelet egy turbán alakú urnafedő, melyhez hasonlót múzeumunk már régebben a debreczeni szövetkezeti szőlőtelepről kapott; másik hasonlót pedig eredeti fekvésében a hajdúbagos—daraboshegyi bronzkori urnatemetőben magunk találtunk.¹ Egy csücskös, vonalakkal cifrázott kisebb sűrű urna felseje az út építéskor megsemmisült. A hiányt a roconstructionál pótolván: 18 cm. magas és 22 cm. széles hasú urna állott elő. Benne égetett csontok. Másik nagyobb urnánk fényezett, sötétbarna színű, az egyeki és bagosi öblös urnához hasonló, ívesen kihajló széles peremmel; nyakán vonalas szalaggal; vállán két füllel; hasán négy dudorral, a nyak és has között váltakozó irányban ferdén húzott hornyolt sávokkal. Magassága 25, szája 21, hasa 33, feneke 11·5 cm. Benne égetett csontok.

Épen az ásatás második napján Karácsony Zsigmond tanyája déli oldalán téglát vetettek egy már régebben kezdett agyaggödörben. Földomlantskor fejfel nyugotra, lábbal keletre fektetett csontváz s ezzel együtt két edény bukott ki. Sajnos, hogy a téglavetők erről minket csak azután értesítettek, mikor

¹ Múzeumunk 1909. évi jelentése.

az egy méter mélységben levő sírt ők egészen kibontották; a csontokat szétszórták; ellenben a két edénnyel, melyeknek egyike csonka, beszámoltak. Ez szintén bronzkori temetkezésnek látszik. A talált edények a lausitzi típus s hallstatti periodus jellegét viselik magukon, aminek az imént ismertetett urnatemetőből is több jelensége került felszínre. Ép a füles csésze vagy tál, melynek alakja, díszítése félreismerhetetlenül a hallstatti ízlés befolyását árulja el, noha még bronzkori, vagy legalább is az átmeneti korból származik. Alsó része hirtelen kitáguló alacsony kúpídom, mely íves behajlással megy át gyengén kihajló peremű nyakba. Az alsó részt a nyakkal összekötő domború tagot dudorok és rézsútos hornyolatok tarkítják. Füle magasan felemelkedő, karsú, kecses. Az ilyen alakú és díszítésű edényeket br. Miske a velem szent-vídi őstelep ismeretelésében az átmeneti és hallstatti korba sorozza. Wosinszki is a tolnamegyei őstelepek leírásában.¹

Urnák Andaháza pusztáról.

A csontváz másik melléklete csonka. Ez egy tál, befelé hajló perémmel, amelyeneken Egyeken is sűrűn fordulnak elő. A különbség az, hogy itt a dudor helyett fölfelé hajló hengeres sarvacskát látunk s a díszítést rézsútosan, majdnem csavaralakúan mélyített barázdák alkotják. Analogiája Velemszentvidről való.² Átmérője 20, feneke 5·5, magassága 7 cm.

A csontváz körül ásnunk ezúttal nem lehetett, mivel az előtte levő terület téglaszerűnek volt felfogva.

¹ Br. Miske. Velem szentvidi őstelep I. 85. LXII. T. 1. 5. 10. 13. ábra. Wosinsky: Tolnavm. őskora I. K. LXXXVI. 5. (Apari lelet.)

² Miske id. m. LXIV. T. 9. ábra.

Ellenben hosszú árokkal kísérletet tettem a tanyaépületekhez közelebb, egy felhagyott agyagbánya szélén, ahol 3—4 évvel ezelőtt téglavetéskor három kisebb edényt találtak; köztük a már fentebb említett igen díszes tányérkát. Feketére égetett, gömbszelet idomú edény ez, kihajló keskeny peremmel. A perem alatt három kicsiny s egy nagyobbacska dudor, utóbbi horizontális irányban átfurva, fülle alakított díszítés. A csücskök alatt félkörben három-három hornyolat és hármás vonalú szalag a köztük üresen maradt síkok közepén egy-egy ujjbenyomat. A szűk feneket kifli alakú hat hornyolatból kombinált csillagmotívum tölti be s két-két hornyolat és vonal futja körül. Ilyen csillag-motívumok a hajdúbagosi urnafedő tálak és tányérok fenekén is fordulnak elő. Tányérkánk átmérője 13·5, feneke 4·5, magassága 4·5 cm.

E tányér lelőhelye mellett tett kísérlet azonban eredménytelen volt, csupán néhány őskori cserepet vetett fel az ásó.

Karácsony Zsigmondtól kaptam átfurt kis malomkövet (likaesos homokkőből), amelyet a birtokán levő halom lejtőjén fordított ki az eke. Átmérője 37 cm. A földbirtokos úr ezt a halmot ásatásra felajánlotta. Széles, de alacsony halom.

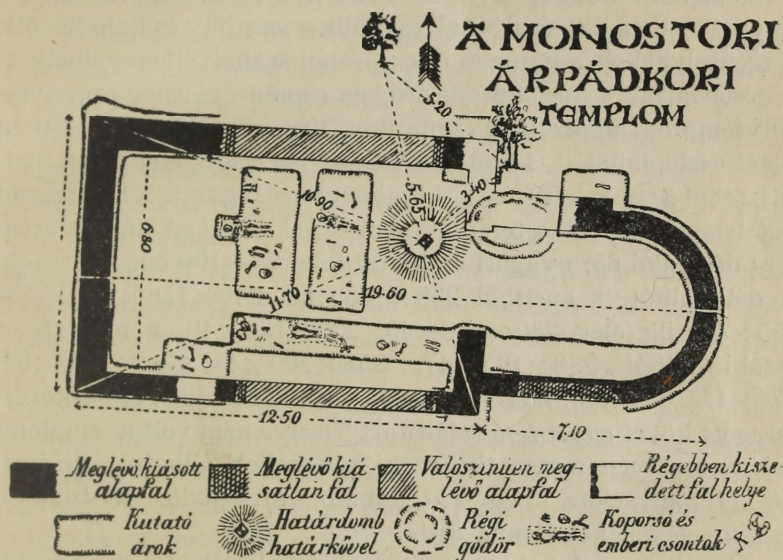
Jóna István úr közvetítésével szereztünk az andaházi Csapó-birtokon talált esinos kővésőt is.

III. A monostori templomdomb.

1911. aug. 28. 29. 30. 31. szept. 1.

Debreczen város határában lévő pusztai templomhelyek közül 1911-ben a monostori „Templom-dombot” ásattuk meg. Ez a Templom-domb, a gazdasági akadémiától északnyugatra, $\frac{3}{4}$ részben az akadémiának átengedett városi birtokon, $\frac{1}{4}$ részben a hajduhadházi határhoz szakított „monostori részen”, Antal Bálint alsójózsai lakos földjén emelkedik, 3—4 méternyi magasságra, a debreczeni határba tompa, ékalakúan benyúló hadházi határ sarkán. Tetejében határdomb és határkő áll, mely mellett keskeny dülőút vezet az akadémiától a debreczeni monostori erdőre s azon keresztül Alsójózsára; épen a határdombnál másik dülőút ágazik ki a hadházi tanyák felé. A

templomdombtól északra és délre egy-egy kisebb és nagyobb domb, ezektől nyugatra pedig széles mély völgy tűnik szembe. A három dombon, valamint a völgy átellenes partján sűrűn fordulnak elő olyan cserepek, amelyek a török világban elpusztult Monostor falvának helyét jelölik. A templomdombon pedig melyet az eke évről-évre bontogat, nagyon sok a téglá- és vakolatörmelék. Rác Z József hajduhadházi jegyző beszélt, hogy amikor a gazdasági iskolában tanult, a téglafalat bontogatva, kutyabőrre írott oklevelet talált, amelyet ő Rottler József akkori intézőnek adott át. Sajnos, ezen régi írásnak az akadémiában semmi nyoma nincsen.

A templomdomb megásatására augusztus 8-án tartott helyszíni szemle után határoztuk el magunkat, minekutána a gazdasági akadémia igazgatóságától erre engedélyt, arra nézve pedig ígéretet kaptunk, hogy költségünkre napszamosok fel fogadásáról gondoskodni fog.

A domb megásatásában némi akadályul szolgált a dombtetőn elhelyezett határjel, amelyet meg nem háboríthattunk. Ez pedig körülbelül kilenc □-méternyi területet foglalt el s éppen a szentély elibe esett. A mellette délfelől húzott 12 méter hosszú kutató árokkal találtunk reá a szentély falaira s ezen a

nyomon tovább haladva, kibontottuk a félköríves záródású apsist s az osztatlan hajó északi és déli falainak egyrészét, valamint a nyugatra néző homlokzat alapját.

Igy megállapíthattuk a templom méreteit, alakját s hozzávetőlegesen következtetést vonhattunk építésének idejére.

A templom egész hossza, a falak külső szélei között mérve, 19·60 méter, ebből a diadalív falai nélkül 7·1 — méter esik a szentélyre, 12·5 méter pedig a hosszhajóra. A hajó külső szélessége 8·5, a szentélyé 6·20 méter. Érdekes, hogy a szentély tengelye nem esik össze a hajó tengelyével; hanem az építő ezt az aszimmetriát azzal igyekezett eloszlatni a gyülekezet előtt, hogy a diadalív déli falát ép olyan hosszúra nyújtotta meg, amennyire a vele szemben álló északi fal benyúlik a szentély és hajó között. A szentélynek és a hajónak ilyenformán szabályellenes elhelyezkedését látjuk a mezőtelegdi részben román-, részben csúcsíveskori templom alaprajzán. (Bunyitay. Vár. püsp. tört. III. 430. l.) Belől oszloplábakat, kívül támfalakat a kiásott alapzatok mellett sehol nem találtunk. E körülménynél fogva a XIII. század első felébe tehetjük a templom építésének korát. A hajó és szentély déli falai 65, nyugati és északi falai 95—100 cm. vastagok. A déli falból és apsiból $235 \times 185 \times 60$, $240 \times 156 \times 43$, $255 \times 155 \times 40$, illetőleg $230 \times 150 \times 45$, $230 \times 138 \times 40$, a nyugati és északi falból $238 \times 125 \times 47$, $258 \times 200 \times 45$, $260 \times 200 \times 54$, $274 \times 125 \times 47$ mm. mértékű téglákat szedtünk ki. Terméskövet, faragott követ egyet sem találtunk. Tornya nem volt a templomnak. Sekrestyéje a szentély északi fala mellett állhatott, de épen itt két nagy élőfa s egy korábban vájt gödör a további megfigyelést lehetetlenné tette.

A falkereső árkokon kívül a hajó belsejében két nagyobb árkot ásattam. Úgy ezekben, mint az előbbiekben sok széthányt emberi csont került elébünk. Teljesen bolygatatlan csontváz csak kettő volt 1·70—1·90 méter mélységben. Ezek közül is csupán az egyiknek dereka körül találtunk bőrvögre szegezett díszítő bronzlemezeket, néhány füles bronzgombot, egy dénárt, amelynek felirata és figurái a rézrozsdá miatt kivehetetlenek. Másik csontváz mellől csonka szíjvéget vettünk ki. Szórványosan leltünk néhány koporsószeget s egy rézesattot. A templomon kívül ezuttal nem ásattunk.

A monostori templom középnyagyságú falusi egyház volt.

A debreczeni határban eddig kikeresett régi templomok közül alap-elrendezésére, terjedelmére nézve nagyon hasonlít az ohati és a zámi apátsági templomhoz, amelyek szintén köríves záródású apsissal bírtak, s amelyeknek hossza, szélessége is majdnem annyi volt. Térfogatra nézve hasonló volt a parlagi poligon záródású templom is. Román-korbeli, de jóval kisebb volt és egyenes záródású szentéllyel bírt a mátai, csécsi és a halápi templom.

Az ásatás alkalmával szereztünk Monostoron, a templom közelében talált középkori 3 vassarkantyút s egy bronzsarlót, ez utóbbinak azonban a hajduhadházi Poroszló-pusztá a lelőhelye.

A debreczeni és hadházi Monostor ma együttvéve mintegy 1700—2000 kat. hold kiterjedésű. A monostori templomdomb mostani birtokjogi állapotából, valamint XIV. és XV. századbeli több oklevél tartalmából azt a következtetést vonom le, hogy ez a Monostor nevű birtok hajdan nagyobb kiterjedésű volt; sőt azt is megállapíthatom, hogy eredetileg Monostornak nem azt a területet nevezték, amelyet most már jó régtől fogva ezzel a névvel jelölnek. Mindjárt az ásatás leírásának elején reámutattam arra, hogy a templomdombnak csak egy negyedrésze fekszik a hadházi Monostoron, háromnegyedrészre pedig a gazdasági akadémia földjére esik; ezt azonban Debreczen és Hadház osztozásakor nem számították Monostorhoz, hanem 1866-ig mint a debreczeni bellegelő földek tartozéka szerepelt. Már pedig el nem képzelhető, hogy a templomot annak idejében egynegyed részben egyik, háromnegyed részben másik falu vagy város határára építették volna. Hiteles adatok hiánya miatt egyelőre nem dönthetjük el, hogy mikor és miért helyezték el úgy, amint ma van, a határjeleket Debreczen és Hadház, illetőleg debreczeni belső legelő eme része és Monostor között?¹ Téves és helytelen közvetlenül a Nagyerdőn túl lévő területnek „Parlag”—„Pallag” s az Akadémiának „pallagi” elnevezése. Mert ez a terület sohasem tartozott a véle északkelet és kelet felől szomszédos „Parlag” falvához; ámbár a XVI. században

¹ Debreczen határának XVIII. századbeli térképén, melyet a város múzeuma őriz, a monostori határ a templom környékén hátrább, Hadházhoz valamivel közelebb vonul el; úgyhogy a templomdomb egészen a debreczeni bellegelőre esik.

az innen származott Parlaghi-család is birtokos Monostoron. Szinte bizonyos, hogy hosszú ideig ez a Nagyerdő alatti terület volt a Monostor nevű possessio, melyet az Anjou-kor elején Szalók-Monostorának neveztek. A most Monostor névvel jelölt debreceni és hadházi részeket pedig ugyanakkor *Mihálylakának* hívták. Mindkét birtok ugyanazon nemzetség, a Nyíren megtelepedett gazdag és hatalmas Gut-Keled nemzetség ősi birtoka volt, melynek közös jellege a XIV. század elején már megszűnt. Mihálylaka a Várdai ágnek, Monostor az Apa-bán- vagy a Raszinya-kereszturi al-ágnek jutott. Csakhogy Monostoron a XIII. század végén más urat is találunk, a szintén előkelő Hont-Pázmán nemzetségbeli Szalókot, akinek felesége Debreczeni András leánya, Margit volt, Dózsa mesternek, Róbert Károly király későbbi híres nádorának húga. Nem tudjuk, miképpen furakodott be Szalók comes a Guth-Keledék patrimoniumba; zálogba vétellel-e vagy pedig a felesége révén, amely esetben Szalók ispán úr szóban forgó részét már a Debreczeni családnak is birnia kellett, amire nézve van is némi támpontunk. Szalók de genere Hont-Pázmán istenfélő, jámbor lélek volt s mivel Isten módot is adott neki hozzá, gazdag emberek akkori szokása szerint, lelke örök üdvességéért monostort épített a Nagyerdő alatt, talán a debreczen—sámsoni vasút kanyarulatánál lévő kisebb dombon, mely szintén tele van téglatormelékkal. 1280—1290 körül történt ez.. Az új monostort róla kezdték nevezni.¹ És ezzel maig megmaradt nevet adott a monostor körül lévő területnek, meg az ott települt falunak. Bunyitay „A Váradai püspökség történeté”-ben az ismeretlen rendű monostorok közé sorozza Szalók-Monostorát. Egy jóval későbbi eredetű csipetnyi adat azt sejteti, hogy Szalók úr paulinus barátokkal népesítette be új monostorát.² Annyival inkább valószínű ez, mert Szent-Pál magyar remetéi éppen a XIII. század végén kezdtek elterjedni hazánkban.

Hogy már ebben az időben külön plebániája is volt Monos-

¹ Bunyitay V.: A váradai püspökség története II. 429. l. („Tabularius decimationis cutelli de Nyr... Item villa Zoluoc comitis monasteria nova“... Bécsi császári udvari levéltár.)

² Zichy Okm. Tár. VIII. 382 l. Zsigmond király tilalmazza Debreczen város közönségét Várdai Miklósnak Monostor nevű birtokához tartozó Szentpálteleki pusztájának károsításától.

tornak, azt az 1332. évi pápai tized-jegyzékből következtethetjük, amelynek tanúsága szerint Izsák monostori pap hat garazs tizedet tartozott fizetni az üres pápai pénztárba.¹ A következő évek tized-jegyzékei nem említik a monostori papot. Ellenben ismerjük a birtokosait, akik a XIV. század harmadik évtizedében egytől-egyig a Gut-Keled nemzetség tagjai. Ilyen István, fia Apa comesnek és unokája Apa bánnak.² István úr 1336-ban monostori udvarházában lakik.³ Ugyanezen oklevél monostori nemesekül nevezi meg Keledfia István fiait: Domokost, Lászlót és Keledet.⁴ Ellenben a Hont-Pázmán nemzetségnek egyetlen sarját sem találjuk ezen idő után Monostor vagy részei birtokában. Se a Batthyániakat, se a Czibakokat és Sztáriakat, noha mindhárom család Szalók nagyapjától vette eredetét s noha Szalóknak Péter nevű unokáját tartják a Batthyáni-család ősenek.⁵ Debreczen vidékén mindhárom családnak szép birtokai voltak.

Apafia István mag nélkül halt meg 1342-ben. Birtokai a fiskusra néztek. Zsámboki Gilétfia Miklós nádor meg a testvére szerették volna tehát királyi adományul megkapni a gazdátlan jószágokat. Már beiktatáshoz készültek, amikor előállottak a rokonok s tiltakoztak a beiktatás ellen. Az ellenmondó rokonok Apa bán András és Csépán nevű testvéreinek unokái, illetve dédunokái valának. András leszármazói a Bacskai, Csépán ivadékai pedig a Berencsi, később Anarcsi (néha Kenézi) és anarcsi Tegzes nevet viselték. Ez utóbbi ágon akkor Csépánfia Keledfia István gyermekei, az imént is említett Domokos, László és Keled éltek.⁶

¹ Monumenta Vaticana Hungariae. Rationes collectorum Pontificiorum. 1281—1375 „Ysaak sacerdos de villa Monostor solvlt VI grossos pro decima primi anni“. V. ö. Bunyitai. id. m. II. 429.

² Wertner M. (Magyar Nemzetségek története a XIV. sz. közepéig. I. 277.) *Apá*-nak, Karácsonyi J. pedig (hasonló című műve II. 57.) *Apaj*-nak írja őket. Azt hiszem Wertner jár el helyesebben. Mert Debreczen egyik ősrégi erdőbirtoka, mely valamikor szintén Gut-Keledéké lehetett, épen Apa báné és Apa Comesé, úgy a legtöbb régi oklevél írása, mint a mai köznyelv szerint *Apafája* és nem *Apaj-fája* nevet viseli. Egyszer: *Apátfája*. V. ö. Apafi család nevével.

³ ⁴ Zichy család okl. I. 266. 271. 480. 484.

⁵ V. ö. Karácsonyi J. id. m. II. 220 és Anjou k. új Okmt. V. 46.

⁶ Turul 1911. évf. 35—38 l. Adalékok a Gut-keled nemzetséghez. Eckhart Ferencztől. a gr. Vay cs. berkeszi levéltárából.

Miklós nádornak a rokonok ellen indított birtokpere 1346-ban reá nézve balul végződött. Az országbíró a rokonoknak ítélte Apafia István birtokait s azok nyomban meg is osztozkodtak a tekintélyes örökségen. A dunántúli és szlavoniai birtokokat a Bacskaiak, a szabolcs- és biharmegyeieket pedig a Berencsi vagy Anaresi nemes urak kapták. Ez utóbbiaknak jutott a szabolcsmegyei Himes (Balmazújváros régi neve) és a biharmegyei Szólád-monostora,¹ amelyet bátran egynek vehetünk Szalók-monostorával.

A Gut-Keled nemzetségbeli Berencsiek talán még bele sem ültek az öröklött jószágba, mikor közvetlen közléről támadt ellenük új veszedelem. Debreczeni Dózsa nádor fiai, Jakab és Pál, Apafia István magvaszakadását használván fel alkalmul, monostori részeit örökösödési joguk ellenére elfoglalták.² Nincsen róla adatunk, vajjon kitudták-e vetni a Berencsiek Monostorról a Dózsa-fiakat? Későbbi oklevelek tanúskodása szerint földesurak maradtak ők ott azontúl is. 1367-ben Berencsi Domokos két fia, János és Szaniszló, 1370-ben Domokos testvérének, Anaresi Lászlónak fiai, Miklós, Tamás, István és János osztozkodnak az ősi birtokokon. Köztük van a biharmegyei Monostor is.

Az Apafi István-féle örökség miatt 1376-tól 1379-ig ismét pereskednek a Bacskaiak és Berencsiek. Az 1376. évi ítélet szerint Himes és Monostor a Berencsi-ág birtokában maradt ugyan,³ mégis később ott találjuk a Bacskai-ágot is.

E században még külön története van a Monostorral szomszédos Mihálylakának. Ugy látszik, hogy kisebb, jelentéktelenebb hely, mint Monostor. A Gut-Keled nemzetség ősi birtoka, mely nevét a nemzetség báthori vagy váradi ágának valamelyik Mihály nevű tagjától kapta, legalább is a XIII. század közepe

¹ Turul id. évf. A szólád-monostor elnevezés azonban helytelen. Vagy a vonatkozó oklevél írása téves; vagy annak olvasása hibás. Igaz ugyan, hogy többször idézett munkájában (II. k. 91.) Bunyitay is említi a Vay család levéltárára hivatkozva Szóládmonostorát. Azonban egyébként semmit sem tud a váradi egyh. megye területén ilyen nevű monostorról. Nékem úgy látszik, hogy az oklevél írója összezavarta Szalók monostorát, a Gut-keledek somogy megyei Szóládmonostorával.

² Bunyitay id. m. II. 429.

³ Turul id. évf. Századok 1871. 659.

táján. Bajos föltételezni, hogy a szabolcsi főesperesség 1335. évi pápai tized-jegyzékében Hatház, Czégény, Beszermény, Himes, Hegyes és Szoboszló társaságában olvasható *Michael* nevű falu, melyre X garazs tizedet róttak ki, azonos Mihálylakával.¹ Mihálylaka a nemzetségi nagy osztzkodáskor a szomszédos Maccsal, Szentgyörggyel (Egyházas-Maccsal) és Himes némely részeivel együtt a Várdai-ágnak esett. Mégis a távolabbi rokonságban álló Zeleméri-család tagjai, III. Mihály fiai 1321—1325 között elkeseredetten perelték a Várdaiakat Mihálylakáért.² Végre is bele kellett nyugodniok, hogy Mihálylaka Várdai-III. Pelhárt birtokában maradjon.³ Mint a mosnostoni pernél a Berencsieknak, úgy a mihálylakai pernél a Várdaiaknak is erősen kellemetlenkedtek a Debreczeni Dózsafiak. Jakab úr most is előállott a maga vélt jogával, azt állítván, hogy nagybátyja és fogadott nagyatyja, Rofoyn bán Mihálylakát annak idejében megszerezte. Jussát nem tudta igazolni. Miklós alnádor tehát perével elutasította.⁴

A XV. század elején utoljára találkozunk Mihálylaka elnevezéssel. Zelemériek és Várdaiak a *Zelemérral, Szentgyörggyel és Monostorral* szomszédos Mihálylaka határai felett pereskednek egymással.⁵ A következő nemzedékek mellőzik és elfelejtik a Mihálylaka nevet. Az egymás mellett épült két községet együttesen Monostor névvel kezdték nevezni; talán azért, mert Monostoron volt, Mihálylakán pedig nem volt templom. Hogy Monostor a XVI. század közepe táján részben Szabolcshoz, részben Biharhoz tartozott, aligha nem annak az időnek maradványa, mikor még két külön falu volt Monostor.

A XV. században a Várdaiak (Mihálylaka ősi birtokosai) és az Anaresi, Berencsi, Bacskai családok (Szalók-Monostorának

¹ Pápai tizedek. 360. l. „Item Michael solvit X grossos.“

² Zichí cs. okl. I. 235. 252. 253. 271. V. ö. Karácsony I. id. m. II. 27. 59. Karácsony Zelemér és Macs közt sejtí Mihálylakát; azonban ott nem lehetett — mert Zelemér és Macs közt Szent György feküdt. Mihálylival még kevésbé azonosítható. Ebben Csánky is tamáskodott. (V. ö. Magyarország. tört. földrajza a Hunyadiak korában. I. 520.)

³ Zichy cs. okt. I. 276. V. ö. Karácsony id. m. II. 80.

⁴ U. o. I. 252. 261.

⁵ U. o. VI. 383. 404. 418.

Apafi István oldalági örökösei) úgy látszik egyenlő arányban bírták Monostort. A Várdaiak fél Monostor birtokosaiul említetnek.

E század folyamán gyakran tört ki határvillongás a monostori földesurak, meg a terjeszkedni szerető debreczeniek között. Kölcsönös határsértések, hatalmaskodások meg-meg zavarták a jó szomszédi viszonyt. Úgy látszik, hogy a békességre-rontásnál nem mindig a monostori urak voltak a kezdők.

Íme 1429-ben Zsigmond király Várdai Miklós panaszára inti meg a debreczeni bírót, esküdteket és közönséget, hogy Miklós hívének Monostorhoz tartozó Szentpálteleki (Zenthpálteleky)¹ nevű pusztájáról ne merjék elhordani a monostori jobbágyok által learatott gabonát és lekaszált szénát.²

Máskor a debreczeni polgároknak volt okuk országos panaszra. Várdai Miklós 1451 pünköstje körül Kisvárdra és Ajak között Szilágyi Márton és Csanak István nevű esküdt polgárokat, bár ártatlanok voltak, szolgálival véresre és felholtta verette. Hunyadi János kormányzó, már ekkor Debreczennek is földes ura, erélyes hangon követelte Várdai Miklóstól, hogy az ő megsértett jobbágyainak illendő elégtételt adjon.³ Viszont a Várdaiak (Miklós, István, László és Aladár) azzal vádolták a debreczenieket, hogy az ő monostori birtokukból bizonyos szántóföldeket hatalmasul elfoglaltak s ezáltal őket súlyosan megkárosították. Hunyadi János tehát most meg a „körültekintő“ debreczeni bíróra, esküdtekre, polgárookra és lakosokra parancsol, hogy az elfoglalt földeket visszabocsássák. Bizony a debreczeniek a második megintést is megvárták. Nem tudjuk, hogy vajjon ekkor is engedelmeskedtek-e? Történt pedig ez a dolog 1452-ben és 1453-ban.⁴

E század közepe táján (1440) Bacskai András fiai: Benedek és Mátyás monostori részöket, osztályos rokonuk, néhai Berencsi Mihálynak ugyanott levő részei kivételével, 90 arany forinton

¹ Szentpáltelek hajdan valószínűleg a barátok birtoka volt. Aligha azonos a Mihály laka és Zelemér között 1415-ben megejtett határjárásnál említett Zenthelkével (Szenttelek). Zich. cs. okl. VI. 383.

² Zichy cs. okl. VIII. 382.

³ U. o. IX. 294.

⁴ Zichy cs. okl. IX. 332. 352.

elzalogosították Várdai Mihály fiainak (Miklós, Domokos, László) és Várdai Pelbárt fiainak (István, Mihály, Aladár)¹ Maradt fenn e korból néhány érdekes gazdaságtörténeti adat is a Várdai család birtokaihoz tartozott Monostor, főképen pedig Szent-György földesúri jövedelmeire és jobbágysági vagyoni viszonyaira vonatkozólag. Számadási jegyzetek a kisvárdai uradalom jövedelmeiről. Ezekből megismerhetjük a szentgyörgyi jobbágyoknévsorát, lábasjóságaik állományát 1452- és 1453-ból. Az adózó jobbágyok száma 25—26. Évi adójuk 30—35 arany forint. Ugyanakkor a monostori jobbágyok hat arany forint adót fizettek a várdai uraságnak.²

Várdai István kalocsai érsek és rokona Töttös László, valamint nemzetségeik között 1466-ban királyi jóváhagyás mellett kötött örökösödési egyezségben Szent-György egészen, Monostor és Himes felerészben említettnek Várdai-birtokképen.³

Ettől fogva nyolcvan évnyi hézag támad adatok hiánya miatt Monostor történetében. Csak a XVI. század dereka táján tájékoztatnak némileg birtokosairól és hanyatló állapotáról országos dikális összeírások és török kincstári defterek.⁴

A Várdaiak helyét Monostoron már ekkor Szabolcs déli részének egyik leggazdagabb családja, a Parlagiak foglalták el. De az anarcsi Thegzesek még benne ülnek az ősi Gut-Keled vagyonban. Monostor földesurai ugyanis 1543-ban Parlagi László 3, Thegzes Ferenc 1, 1549-ben Parlagi Lászlóné 4, Thegzes Ferenc 3 portával. Feljegyezték még a dikátorok Monostoron öt adómentes új házat; szegénység vagy más oknál fogva (paraszt bíróság) nem adózó családot négyet. 1553-ban Thegzes Ferenc részén van 9 porta, 6 nem adózó szegény család (zsellérek) és tíz elhagyott ház; 1554-ben Thegzesnek már csak öt adóképes portája, ellenben 13 elhagyott háza és 4 szegénye van. Parlagi Lászlóné csak két portával szerepel. Érdekes, hogy a Thegzes portiókat Szabolcs, a Parlagi portiókat pedig

¹ U. o. IX. 7.

² U. o. IX. 340. 407. 478.

³ U. o. X. 264.

⁴ Országos levéltár dikális összeírásai Szabolcs és Biharvármegyéből. — Velics — Kammerer: Magyarországi török kincstári defterek I. 213 stb, — És Chalil bég deftere. Török J. „Hazánk“ c. folyóirata I. évf. (1858.)

Bihar vármegye írta össze. 1555-ben Thegzes Sándornét 4 portával, 3 adómentes családdal és 5 elhagyott házzal, Thegzes Ferencet csak 1 zsellérral és 4 üres házzal vették fel az adólajstromba. A legkedvezőbb helyzetben is Monostornak ez időben aligha volt 110—145 léleknél több lakosa.¹

Chalil bég 1572. évi defterében Macs, Zelemér, Szentgyörggyel együtt Monostor is előfordul. Hadsi Szinán szolnoki kádi 1572—73. évi részletes defterében is felfedezhetjük mint még 19 házzal bíró templomos községet. E defter Botos, Bakcsi, Csősz, Csege, Farkas, Fodor, Garai, Hajó, Kis, Kovács, Lókos, Mike, Nyeste, Somogyi stb. nevű jobbágy lakosokat sorol elő Monostorról.

Későbbi összeírások már nem is említik, ami egyértelmű a teljes elpusztulással. Talán az 1593. évi borzalmas tatárdúlást sem érte meg. Többé nem is ülték meg. 1597-ben már mint praedium — puszta — szerepel a Szamosújlaki, másként bacskai Ujlaky Mihály és Bewky Farkasnak Báthory István országbíró előtt kötött egyezségében. Ezen egyezés szerint, mely az atyafiak birtokperének véget vetett, a szabolicsmegyei Mogyorós, Bewk és a monostori praedium Anarcsi Péternek, Istvánnak és Ujlaky Mihálynak jutott.² Az elhagyott, néptelen birtokot — másutt, messze lakó urai — úgy igyekeztek hasznosítani, hogy bérbe adták, vagy még inkább úgy, hogy zálogba vetették a szomszédos Debreczen és Hatház lakosainak. Ezek is csak az erdő, vagy legelő kedvéért vették magukhoz.

Az ősi birtokos családok közül a Várdai család 1630-ban kihalt.³ A Thegzesek és Parlagiak, Bacskaiak is közel állanak a magvaszakadáshoz. Debreczen városa 1633-ban Anarcsi Jánostól veszi zálogba Monostor felét 900 frton.⁴ 1671-ben pedig Ujlaki Györggyel alkudozik a monostori praedium felől.⁵ De

¹ Debr. Képes Kalend. 1908. évf. Zoltai: Birtokos nemes urak és jobbágnépeség Debreczen és Hajdumegye területen a XVI. század második felében 114. l.

² Századok. 1871: 158—159.

³ A félezer évig virágzott Várdai család utolsó sarja Várdai Katalin, bedegi Nyári Pálné. Ezeknek Krisztina nevű leányuk Eszterházi Pálhoz menvén feleségül, a kisvárdai uradalom s ebben Szentgyörgy az Eszterháziak vagyónát gyarapította.

⁴ Városi jkv. 1633: 700.

⁵ Vár. jkv. 1671: 25.

már 1670-ben az egykorú jegyzőkönyv szavaival élve: „az város kezéhez vötte (a Monostort) a hatháziakat belőle kivetette. Summát érte adott fl. 2000, item (továbbá) száz forintot érő lovat s holmi dib-dábot.“¹

A XVIII. században nagyszámú leány- és oldalági rokon tartott jogot Monostor örökbirtoklásához, melynek egyrésze akkor már ismét a hatháziaknál volt zálogba vetve. A debreczeni jegyzőkönyvek röviden Anarcsi- és Ujlaki portiókról szólnak. A zálogöregbítésekre és az örökös megszerzésre vonatkozó okmányok Debreczen városnak kutatás elől gondosan elzárt magánlevéltárában levén, ezzel nem foglalkozhatom. Csak annyit még: hogy a pusztai örökös jogú megszerzése az ősiségi patens kibocsátása után történt annak rendje-módja szerint.

A debreczeni Monostoron hosszú ideig polgári kaszálók is voltak. Ezeket azonban tizenöt-húsz évvel ezelőtt a város egytől-egyig magához váltotta s azokat is beerdősítette.

¹ U. o. 1670: 855.

TARTALOMJEGYZÉK.

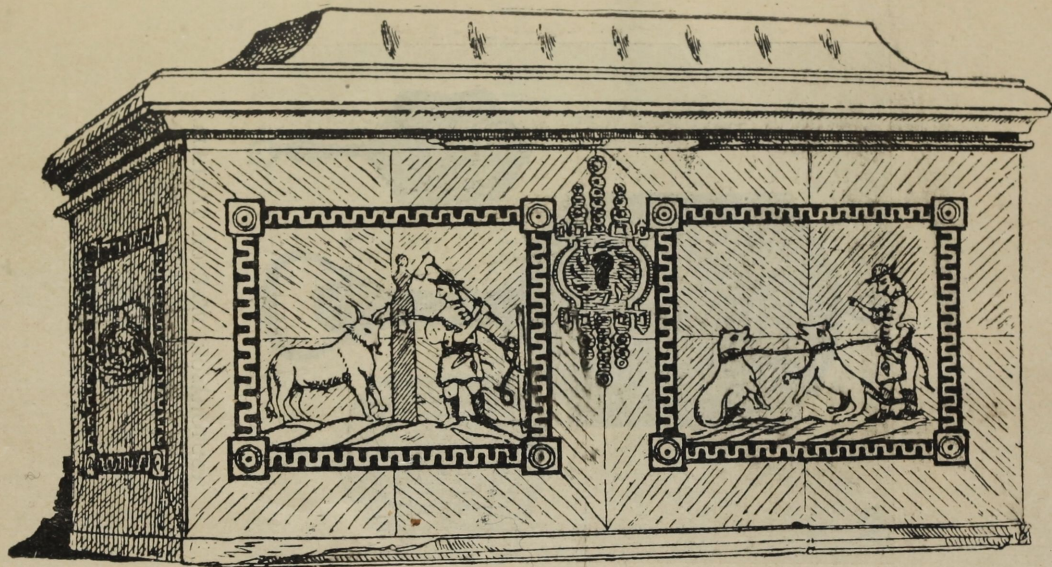
Oldal

1911. évi jelentés a Múzeum működéséről és állapotáról:

Személyi ügyek	3
A Múzeum igazgatása	4
A közművelődési ház ügye	6
A múzeumi tisztviselők, általában a Múzeum tevékenysége	8
A Múzeum gyarapodása (két ábrával)	11
Számadások	15
A Múzeum látogatói :	24

Függelék. A Múzeum 1911. évi ásatásai leírásából:

I. A hortobágyi juhjárás porosháti halmi (kilenc ábrával)	25
II. Andaháza-pusztai ásatás (Andaháza történetével s egy ábrával)	36
III. A monostori templomdomb (Monostor és Mihálylaka történetével, egy ábrával)	42
Önálló ábrák : Debreczeni asztalosok, mészárosok céh-ládái ; a csutorások és fésűsök hirdető táblái	55—56

A DEBRECZENI MÉSZÁROK CZÉHLÁDÁJA.

Rajzolta Zoltai Lajos.

VIII

CSUTORÁSOK, FÉSÜSÖK TÁBLÁJA.